

Concept verkiezingsprogramma 2017-2021

Keuzes voor een beter Nederland

Waarden & Traditie

Sterke samenleving

Familie & Gezin

Zorg voor elkaar

Eerlijke economie

Leeswijzer

De politiek gaat te weinig over de grote vraagstukken, die er voor mensen werkelijk toe doen. Dat is een belangrijke oorzaak van de onvrede die veel mensen voelen bij de politiek van vandaag. Het politieke debat loopt vast in managementtaal, doorrekeningen en vastgeroeste standpunten. Wij willen in plaats daarvan een stevig debat over onze gedeelde waarden, de betekenis van burgerschap of rechtvaardigheid in onze samenleving.

Wij willen breken met die oppervlakkigheid en met de politieke verlegenheid om morele keuzes te maken. Dit programma heeft niet de pretentie om voor de komende vier jaar alle mogelijke problemen en uitdagingen te voorspellen en van een pasklaar antwoord te voorzien. Daarvoor verandert onze wereld veel te snel. Wel bieden we een fundamentele analyse van wat er vanuit onze christendemocratische visie op de samenleving mis gaat, beter kan of anders moet. Dat zijn de grote keuzes die we maken voor het land dat we door willen geven aan onze kinderen en kleinkinderen.

Juist omdat dit plan geen volledige catalogus van standpunten wil zijn, komen deze analyses en keuzes sterker naar voren. Op onderwerpen die om die reden niet aan bod komen, staat het standpunt dat we eerder innamen.

I Inleiding: waarden en traditie

We zijn een klein land van 17 miljoen mensen, dat groot is geworden door samenwerking in onze gezamenlijke strijd tegen het water, door onze handelsgeest en onze openheid naar de wereld en door onze gemeenschapszin, die mensen hier een veilig thuis bood. Ons land is al eeuwenlang een plek waar mensen met verschillende religieuze en culturele achtergronden en botsende politieke overtuigingen vreedzaam met elkaar samenleven. Waar democratie en recht altijd het laatste woord hebben.

Het zijn precies die waarden en tradities die nu onder druk staan. De crises van de afgelopen jaren hebben veel Nederlanders bezorgd en onzeker gemaakt, door het verlies aan zekerheid, de vrees voor terreur en een toenemend gebrek aan respect en saamhorigheid. In de ik-samenleving van vandaag hebben we onvoldoende besef van het belang van gedeelde waarden en de onderlinge spelregels die nodig zijn om met elkaar samen te leven. We zijn te veel gaan geloven in een vrijheid zonder verantwoordelijkheid, in een wereld van rechten zonder plichten.

De voorbeelden zien we dagelijks om ons heen. Op internet en social media is de vrijheid van meningsuiting voor sommigen vooral een vrijbrief voor beledigen en kwetsen. Op straat tarten en treiteren jongeren uit verveling toevallige passanten en agenten. Maar het gebrek aan waarden en normen zien we ook bij roekeloze bankiers, sjoemelende multinationals of graaiende bestuurders, die het eigenbelang boven het algemeen belang stelden. Of bij politici die bewust te grote beloften doen om vier jaar later doodleuk sorry te zeggen.

Ondertussen roept de moeizame integratie van nieuwkomers spanningen op en fundamentele vragen over onze eigen identiteit. De aanslagen in Brussel, Parijs en andere Europese steden maken de vrees voor terreur voelbaar. Op het wereldtoneel zien we oude conflicten herleven en nieuwe risico's opdoemen. Aan de randen van Europa staan belangrijke mensenrechten als de vrijheid van meningsuiting, godsdienst en pers weer onder druk en uit oorlogsgebieden zijn vluchtelingen op drift en op zoek naar veiligheid.

In die wereld voelen veel mensen zich boos en onzeker, aan hun lot overgelaten of vervreemd van de omgeving waarin ze leven. Die onzekerheid ontnemt het vertrouwen in de toekomst. Als christendemocraten leggen wij ons niet neer bij die somberheid. Wij ontkennen de problemen en zorgen niet; wij pakken ze aan!

Daarover gaan voor ons deze verkiezingen: over de keuzes voor het land dat we door willen geven.

Voor een beter Nederland

Wij kiezen voor een beter Nederland. Voor een positief antwoord op de terechte zorgen van vele mensen, een doordacht perspectief op hoe het anders kan. En beter. Voor ons begint dat perspectief bij de waarden die we met elkaar delen, de waarden waarop onze samenleving is gebouwd. Als we zeker zijn over die waarden en tradities kunnen we de onzekerheid en uitdagingen van deze tijd aan. Als we 'nee' durven zeggen tegen het onfatsoen, de mateloosheid

Keuzes voor een beter Nederland

en het doorgeschoten individualisme, bouwen we een sterke samenleving waar respect en saamhorigheid de norm zijn en gemeenschapszin de belangrijkste waarde.

*Onze **waarden en tradities** zijn geen vlucht terug naar een geromantiseerd verleden maar een stevig fundament onder een nieuwe gezamenlijke toekomst. Niet om mensen uit te sluiten, maar om iedereen duidelijk te maken dat de keuze voor een beter Nederland ligt in een samenleving van verbondenheid, openheid en innovatie.*

*Ons plan voor een beter Nederland begint bij een **sterke samenleving** van vitale gemeenschappen in dorpen en steden, waar mensen meedoen en naar elkaar omzien. In die sterke samenleving stellen we grenzen zodat mensen zich veilig en thuis voelen, en meer baas zijn over hun eigen leven en hun eigen omgeving.*

*In die sterke samenleving staat niemand er alleen voor. Dat geldt als eerste voor ons eigen thuis in **familie en gezin**, waarop je altijd terug kunt vallen, waar we elkaar helpen en verantwoordelijkheid voor elkaar nemen. Wij kiezen voor elke vorm van relatie, waarin mensen duurzaam samenleven en voor elkaar zorgen.*

*Die belofte van **zorg voor elkaar** doen we ook als samenleving. Als iedereen weer verantwoordelijkheid neemt voor zijn eigen leven en dat van anderen, vormen we met elkaar die samenleving waarin niemand aan zijn lot wordt overgelaten en waar de zorg voor onze ouderen, zieken en gehandicapten verzekerd is.*

*De keuzes voor het land dat we door willen geven, vertalen we ook in een **eerlijke economie**, waarbij we stevige lessen trekken uit de economische crisis en de malaise van de afgelopen jaren. Te lang spraken we in de politiek alleen over groei en winst op de korte termijn. In de eerlijke economie kiezen we voor eerlijke kansen en keuzes voor de lange termijn.*

Samen vormen deze keuzes en voorstellen ons plan voor een beter Nederland: de keuzes voor het land dat we door willen geven.

II Sterke samenleving

Het betere Nederland dat wij voor ogen hebben begint bij een sterke samenleving; een samenleving waar alle mensen zich veilig en thuis voelen, omdat ze weten dat er altijd iemand is die naar hen omkijkt. Niemand staat er alleen voor. Een sterke samenleving is gebouwd op saamhorigheid en gedeelde verantwoordelijkheid, en geeft mensen directe invloed op hun eigen leefomgeving. De overheid is bovenal dienstbaar aan burgers, bedrijven en organisaties.

In de afgelopen jaren is het vertrouwen in de samenleving sterk afgenomen. Met mij gaat het goed, maar met ons gaat het minder. Zonder dat vertrouwen brokkelt de samenleving langzaam af en trekken mensen zich terug. Voor ons heeft het verlies aan vertrouwen alles te maken met het doorgeslagen individualisme in deze tijd. Het idee dat als iedereen maar het beste voor zichzelf kiest en doet wat hij zelf wil, we daar allemaal beter van worden, blijkt niet waar. Het leidt alleen tot egoïsme, isolatie en het recht van de sterkste.

Een samenleving van ieder voor zich valt langzaam uit elkaar. Mensen leven langs elkaar heen en er ontstaan nieuwe scheidslijnen: tussen hoog- en laagopgeleiden, tussen jong en oud, tussen oorspronkelijke en nieuwe Nederlanders. We wonen in andere wijken en gaan naar andere scholen. We ontmoeten elkaar niet meer en begrijpen elkaar daarom steeds minder.

Dat is niet het land dat wij door willen geven. Wij kiezen voor een samenleving, waarin we over de scheidslijnen heen met elkaar bouwen aan dat betere Nederland; een sterke samenleving waarin de vrijheid voor het individu altijd is gekoppeld aan de verantwoordelijkheid voor de ander.

Een andere oorzaak voor het verlies van vertrouwen in de samenleving ligt bij de politiek zelf. Veel mensen voelen zich verlaten door een politiek die teveel met zichzelf bezig is en te weinig spreekt over de grote onderwerpen, die er voor hen echt toe doen. Politici beloven te veel en zijn vooral gericht op korte-termijn-succesjes. Ook dat moet anders. Een sterke samenleving laat meer ruimte voor eigen keuzes. Dat betekent minder regels van bovenaf en meer zeggenschap voor burgers zelf.

Een samenleving van ieder voor zich valt langzaam uit elkaar. Burgers, bedrijven, verenigingen en de politiek hebben een gezamenlijke verantwoordelijkheid om polarisatie tegen te gaan en mensen te verbinden.

1000

2.1 – Versterken van de samenleving

Voor een sterke samenleving zijn juiste verhoudingen tussen samenleving, markt en overheid nodig. In die samenleving staan mensen centraal – betrokken burgers die met elkaar samenleven, werken en bouwen aan een beter Nederland. Burgerschap vraagt om een gedeeld besef van waarden en normen, van rechten en plichten. Daarbinnen ontstaat de ruimte voor solidariteit en voor verschil in opvattingen, ambities en vaardigheden.

In de sterke samenleving richten mensen met elkaar, met hun familie of gezin, hun wijk, hun vereniging, hun geloofsgemeenschap of ander verband, hun leven in. We zorgen en werken voor elkaar en met elkaar. De overheid en de markt zijn dienstbaar aan de samenleving.

2.1.1 – Burgerschap

Burgerschap is één van de belangrijkste voorwaarden voor een sterke samenleving. We kunnen niet samenleven zonder een gedeeld besef van rechten en plichten, de bereidheid om verantwoordelijkheid te nemen voor de mensen om je heen en om te zien naar elkaar. Het gaat om de inzet voor anderen die het eigen belang overstijgen.

Dit burgerschap ontstaat in de samenleving: allereerst in het gezin en binnen de familie, waar mensen vanzelfsprekend voor elkaar zorgen en verantwoordelijkheid nemen. Daarnaast spelen onderwijs, verenigingen en maatschappelijke organisaties, kerken, enzovoorts een belangrijke rol.

Burgerschap vraagt om een brede acceptatie van onze kernwaarden en tradities, zoals die in symbolen als het Koninklijk Huis en het volkslied tot uitdrukking komen. Historisch besef, de beleving van tradities en het respect voor hetgeen onze voorouders met elkaar hebben opgebouwd, bevorderen het gevoel van saamhorigheid en identiteit, ook voor nieuwkomers in onze samenleving. Daarbij zorgen gemeenschappelijke nationale en religieuze feestdagen voor een gevoel van herkenning en verbinding.

2.1.2 – Dienstplicht voor alle jongeren

Juist omdat het belang van een sterke samenleving geen vanzelfsprekendheid meer is, willen wij een extra inzet om jongeren actief te betrekken bij de samenleving. Daarom willen we toe naar een nieuwe dienstplicht. Dat kan bij Defensie, maar ook in de zorg, bij de politie of andere maatschappelijke organisaties. We beginnen met jongeren die een extra zetje nodig hebben om hen bij de samenleving te houden. Voor hen heeft de dienstplicht een (her)opvoedende rol, die voor sommigen helaas hard nodig is. Op termijn gaat de dienstplicht gelden voor alle jongeren, zowel jongens als meisjes. De nieuwe dienstplicht leert jongeren dat samenleven een gezamenlijke opdracht is en versterkt de verbinding, het normbesef en burgerschap.

2.1.3 – Ruim baan voor vrijwilligers

Wat we onze jongeren via de dienstplicht willen leren, is wat 6 miljoen vrijwilligers in ons land vanzelfsprekend vinden: je inzetten voor een ander en elkaar. Vrijwilligers zijn de 'kampioenen' van de sterke samenleving. Zonder hun inzet kunnen wij niet sporten, blijven de kerken dicht, kunnen scholen niets extra's organiseren en rukt de vrijwillige brandweer niet uit. Vrijwilligers verdienen daarom onze grote waardering.

Daarnaast willen wij het vrijwilligerswerk ondersteunen door onnodige regels voor hen en voor verenigingen te schrappen. Door de regels voor onkostenvergoeding van vrijwilligerswerk te versoepelen.

2.1.4 – Sport voor ontmoeting en plezier

Sport is heel belangrijk, als ontspanning en als voorwaarde voor een gezond leven. Maar sport heeft ook een andere functie: het brengt mensen samen en maakt mensen weerbaar. Sport speelt ook een belangrijke rol in het overbrengen van waarden en vaardigheden die in het gewone leven onmisbaar zijn, zoals teambelang en respect.

Wij zetten in op toegankelijke sportfaciliteiten, zoals open clubs die zich richten op de behoeften van de buurt, en geven prioriteit aan de (amateur-)verenigingen overal in het land.

De amateursport is tegelijk de basis voor de topsport, waarin Nederland internationaal uitstekend scoort. Omgekeerd is een uitdagend topsportklimaat de beste stimulans voor de amateursport. Na een gouden medaille bij het turnen of het wielrennen kiezen veel jongere kinderen juist voor die sporten. Een goede balans tussen amateur- en topsport versterkt dan ook beide disciplines.

2.1.5 – De waarde van cultuur

Kunst en cultuur geven kleur aan de samenleving en dragen bij aan saamhorigheid en identiteit in een rijk en gevarieerd verenigingsleven. Kunst en cultuur bieden ontspanning, en laten ons kennismaken met onbekende werelden en andere tijden. Net als in de sport kiezen we voor een goede balans tussen amateurs en professionals, tussen de lokale fanfare en de topmusici van het Koninklijk Concertgebouworkest, tussen de regionale herkenbaarheid van het streekmuseum en de internationale faam van de Rijksmusea.

Wij willen dat overal in Nederland een volwaardig cultureel aanbod bestaat, met ruimte voor regionale differentiatie. In Limburg kan de harmonie de aanjager zijn; in Groningen kan dat het Noorderslagfestival zijn. Op gemeentelijk niveau is het van belang dat laagdrempelige voorzieningen als de muziekschool en de bibliotheek beschikbaar blijven, juist ook voor ouderen en mensen die minder gebruik maken van andere culturele voorzieningen. Wij bepleiten daarom een betere spreiding van de cultuurmiddelen.

Het behoud van cultureel erfgoed is voor ons van groot belang om waardevolle monumenten, kerken, maar ook kunstwerken, archieven, documenten en boeken voor komende generaties te bewaren.

2.1.6 – Pluriforme media in een sterke democratie

De media laten ons zien wat er speelt in de wereld en hoe andere mensen leven en denken. Ook hebben de media een belangrijke rol in de democratie: ze berichten over wat er wordt besloten en controleren de macht. Daarom moeten de media de veelkleurigheid van Nederland weergeven en kiezen wij voor het behoud van een pluriforme publieke omroep, zowel landelijk als op regionaal niveau. De publieke omroep moet niet nog meer onderworpen zijn aan de marktlogica van kijkcijfers en advertentie-inkomsten.

2.1.7 – Nieuwe toekomst voor krimpregio's

In regio's waar de komende jaren de bevolking krimpt komen voorzieningen en daarmee de leefbaarheid van dorpen en kleine kernen snel onder druk te staan. De laatste buurtsuper verdwijnt en de buslijn wordt als onrendabel opgeheven.

Wij zien door betere samenwerking, gerichte investeringen en een oplossingsgerichte instelling van overheden nieuwe mogelijkheden voor deze regio's. Door kleine scholen open te houden, hoeven jonge gezinnen niet weg te trekken. Lokale investeringen van burgers en

bedrijven in breedband, schone energie of de economie kunnen nieuwe kansen bieden. Ook kunnen voorzieningen voor meerdere gebruikers worden ingericht, zodat scholen, zorg en verenigingen gebruikmaken van hetzelfde gebouw.

2.2 – Politiek en zeggenschap

Een sterke samenleving kan niet zonder een goed functionerende democratie en een stabiele rechtsstaat. Zij vormen het fundament onder een vreedzame samenleving. Om dit fundament te versterken, is het tijd voor een inhaalslag. Door te kiezen voor een andere politiek, voor meer zeggenschap en een betere bestuurbaarheid. Door niet de schreeuwers alle aandacht te geven, maar te luisteren naar mensen die vanuit een oprechte zorg en betrokkenheid opbouwend willen meedenken over nieuwe oplossingen. Vanuit dit idee hebben meer dan duizend CDA-leden meegedacht over ideeën en voorstellen voor dit verkiezingsprogramma.

2.2.1 – Sterker parlement

Wij willen het vertrouwen in de democratie versterken door de invoering van een nieuw kiesstelsel, waarbij kiezers bij de landelijke verkiezingen zowel op een landelijke kandidaat als op een kandidaat uit de eigen regio kunnen stemmen. Regionale kandidaten hebben meer binding met de eigen achterban; zij zijn meer directe volksvertegenwoordigers.

De belangrijkste taak van de Tweede Kamer is het controleren van de regering. Een Kamerlid neemt het in het debat op tegen een minister of staatssecretaris, die daarbij altijd wordt ondersteund door een omvangrijk ambtenarenapparaat. Dit is vaak een ongelijke strijd. Om de controlerende taak van de Tweede Kamer te vergroten, wordt de onderzoekscapaciteit van de Tweede Kamer uitgebreid.

Wij vinden het raadgevend referendum geen goed instrument. Het vergroot en verscherpt de tegenstellingen in de samenleving in plaats van dat het draagvlak voor een voorstel wordt vergroot. Door referenda groeit het cynisme over de politiek, zoals nu gebeurt door de manier waarop het kabinet met de uitslag van het Oekraïne-referendum omgaat. Daarom schaffen we het raadgevend referendum af.

2.2.2 – Betere bestuurbaarheid

Door de versplintering van het politieke landschap wordt het steeds moeilijker om in Den Haag stabiele coalities te vormen, die kunnen rekenen op een meerderheid in Eerste en Tweede Kamer. Die versplintering wordt vergroot door afsplitsingen en eenmansfracties, die niet of nauwelijks hun parlementaire rol kunnen vervullen. In het nieuwe kiesstelsel dat wij voorstaan wordt een kiesdrempel ingevoerd van twee zetels. Daarnaast willen wij in de Tweede Kamer strengere regels voor Kamerleden die zich afsplitsen van hun partij. Ze krijgen minder geld en minder spreektijd.

2.2.3 – Een zelfbewuste en weerbare democratie

Nederland is altijd een pluriform land geweest en dat moet zo blijven. Dat zijn we verschuldigd aan de generaties voor ons die op verschillende momenten in de geschiedenis de strijd hebben geleverd voor de waarden van onze vrije samenleving. Die vrijheid staat voor het respect voor onderlinge verschillen, ruimte voor andersdenkenden en de waardigheid van ieder mens.

Onze grondwet is een vrucht van deze waarden. Ze bepaalt de ruimte waarin deze waarden tot zijn recht komen en begrenst de vrijheden wanneer deze andere vrijheden in de weg staan. De vrijheid van meningsuiting, van onderwijs, van vereniging, de godsdienstvrijheid en

het discriminatieverbod bieden alle Nederlanders de ruimte om te zijn wie ze zijn en stellen tegelijk ook grenzen. Er is geen vrijheid zonder verantwoordelijkheid voor de ander.

Juist omdat deze waarden elkaar in evenwicht houden zijn ze niet los verkrijgbaar. Geen enkel recht is onbegrensd. De vrijheid van meningsuiting is een groot goed, maar haatzaaien en/of oproepen tot en verheerlijken van geweld is onacceptabel. Er moet de wettelijke mogelijkheid komen om antidemocratische organisaties en bewegingen te verbieden. We gaan onze democratie en rechtsstaat weerbaar maken tegen personen en organisaties die hen proberen te ondermijnen.

Daarbij speelt ook het onderwijs een belangrijke rol. Wij willen meer aandacht voor burgerschap in het onderwijs. Daarnaast willen wij de traditie herstellen dat iedere Nederlander op zijn achttiende verjaardag of bij naturalisatie een boek krijgt uitgereikt met de rechten en plichten van het Nederlanderschap.

2.2.4 – Right to challenge

Wij geloven in de kracht van de samenleving en willen daarom dat burgers en verenigingen het recht krijgen om de uitvoering van een collectieve voorziening van de overheid over te nemen. Dit kan om van alles gaan: het onderhoud van een park in de wijk, het beheer van sportvelden door de club of de zorg voor ouderen. Met een zogeheten *right to challenge* (recht om uit te dagen) krijgen burgers het recht om bij hun gemeente een alternatief voorstel op tafel te leggen.

2.2.5 – Ruimte voor gemeenten

De gemeente is de overheid die het dichtst bij de burger staat. Iedereen kent de weg naar het gemeentehuis voor de aanvraag van een nieuw paspoort of een bouwvergunning. De laatste jaren hebben gemeenten steeds meer taken gekregen.

*Een sterke samenleving
wordt niet vanuit Den
Haag opgebouwd,
maar in de regio, in de
stad en in de eigen
buurt.*

1000

Wij willen gemeenten de ruimte geven om hun rol waar te maken. Gemeenten zijn meer dan het uitvoeringsloket van landelijk beleid, zoals zij door het huidige kabinet vaak worden beschouwd. Gemeenten krijgen meer ruimte om binnen de eigen verantwoordelijkheid eigen keuzes te maken, ook als dat leidt tot verschillen tussen gemeenten in bijvoorbeeld de zorg voor ouderen of de re-integratie van mensen met een uitkering.

2.2.6 – Meer zeggenschap in onderwijs, zorg en wonen

Wij willen dat mensen niet alleen meer invloed krijgen binnen de formele democratische instituties, maar ook bij andere (semi)publieke organisaties. Overal waar belangrijke besluiten worden genomen die de levens van mensen direct raken, moeten zij kunnen meepraten en meebeslissen. Ouders en leerlingen op school, patiënten en verpleegkundigen in de zorg, huurders bij hun woningcorporatie en deelnemers bij hun pensioenfonds.

Meer zeggenschap vergroot de betrokkenheid, maar zorgt ook voor betere *checks and balances* die vaak hard nodig zijn. Een woningcorporatie, waar huurders voldoende zeggenschap hebben, zal minder snel een hoge bonus toekennen naast een riant salaris. Een school, waar ouders en leerlingen inspraak hebben, kiest eerder voor beter onderwijs dan voor een megalomaan nieuw gebouw.

2.2.7 – Verbondenheid binnen het Koninkrijk

Nederland is door vele eeuwen gedeelde geschiedenis verbonden met de Koninkrijksdelen in het Caribisch gebied. Sinds 2010 zijn Curaçao, Aruba en Sint Maarten zelfstandige landen binnen het Koninkrijk en regelen zij zelf het binnenlands bestuur. Nederland ondersteunt hen in de economische en diplomatieke samenwerking met andere landen in de Caribische regio en de vertegenwoordiging in Europa. Als onderdeel van het Koninkrijk hebben de landen een serieuze verantwoordelijkheid voor het waarborgen van integriteit van bestuur en van effectieve rechtshandhaving en grensbewaking.

Voor de inwoners van Bonaire, Sint Eustatius en Saba heeft Nederland een bijzondere verantwoordelijkheid. De Tweede Kamer is ook hun volksvertegenwoordiging. Op de eilanden heeft het verbeteren van het economisch perspectief, de infrastructuur en het terugdringen van armoede, vooral onder ouderen en gezinnen met kinderen, prioriteit. Door Nederland opgelegde regels leiden nog te vaak tot onnodige bureaucratie. Waar Nederland investeringen door de eilanden ondersteunt, moet meer dan nu in een reëel instandhoudingsbudget worden voorzien.

Er is een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor goed bestuur. Waar dit goed voor elkaar is kunnen de eilanden meer taken zelf, dicht bij de burgers gaan uitvoeren. Waar het niet goed gaat zal Nederland in het belang van de inwoners zijn verantwoordelijkheid als rijksoverheid serieus nemen.

2.3 – Integratie als recht en plicht

De integratie van nieuwkomers is terug op de landelijke politieke agenda, omdat nog te veel nieuwkomers er niet of onvoldoende in slagen om met succes een volwaardige plaats te vinden in onze samenleving. Binnen en tussen de verschillende bevolkingsgroepen zien we grote verschillen tussen de mensen die volop meedoen en anderen die onvoldoende de Nederlandse taal beheersen, sterk gericht blijven op het land van herkomst of geen werk vinden. Voor de uitvallers ligt isolatie en radicalisering op de loer, ook omdat een deel van de nieuwkomers sceptisch staat tegenover de wetten en waarden van de Westerse samenleving.

Recente voorbeelden laten zien dat integratie meer vereist dan alleen het spreken van de taal en het vinden van een baan. Integratie gaat ook over opvoeding in het eigen gezin, omgaan met je burens, grenzen stellen aan slecht gedrag en het respect voor de waarden en tradities van de Nederlandse samenleving. Wat ons betreft kan niemand aanspraak maken op onze democratische vrijheden, zonder de plicht om deze vrijheden ook voor anderen te verdedigen. Niemand kan een toekomst opbouwen in een land waar je de waarden en tradities niet wilt delen.

2.3.1 – Rechten en plichten voor nieuwkomers

Nieuwkomers die hier mogen blijven zijn via de inburgeringsplicht als eerste zelf verantwoordelijk voor hun integratie. Maar ook als samenleving hebben we hier een belangrijke taak én een gemeenschappelijk belang. Inburgeringscursussen zijn onmisbaar als intensieve kennismaking met de samenleving. Wij willen het aanbod van deze cursussen verruimen, door lagere drempels voor taallessen door vrijwilligers en het aanbieden van taal- en inburgeringscursussen via de kanalen van de publieke omroep.

Maar inburgeren is niet vrijblijvend. Daarom is het zorgelijk dat het aantal personen dat slaagt voor het inburgeringsexamen sinds enkele jaren verder terugloopt. Dat is niet acceptabel en

daarom vinden wij dat het pertinent weigeren in te burgeren in het uiterste geval moet kunnen leiden tot intrekking van de verblijfsstatus.

Aan de andere kant willen wij gemeenten de mogelijkheid bieden om in bijzondere omstandigheden iemand versneld in aanmerking te laten komen voor het Nederlanderschap. Dat kan bijvoorbeeld als iemand een grote of bijzondere bijdrage levert aan de samenleving. Als kroon op de integratie hechten wij een groot belang aan een plechtige inburgeringsceremonie om de naturalisatie tot Nederlander te markeren.

2.3.2 – De Nederlandse vrijheden gelden voor iedereen

Juist als we willen dat alle Nederlanders volwaardig bijdragen aan de samenleving moeten we zorgen dat iedereen – ongeacht zijn culturele achtergrond – daarvoor de ruimte krijgt. Het is onacceptabel dat kinderen met een andere culturele achtergrond minder kansen hebben in het onderwijs of dat sollicitanten worden afgewezen omdat zij een buitenlandse achternaam dragen. Racisme, discriminatie en antisemitisme zijn onder geen beding goed te praten en worden actief bestreden. Integratie gaat om het omarmen van de rechten en plichten die horen bij het Nederlanderschap. En deze rechten en plichten gelden voor iedereen!

2.4 – Het kan en moet veiliger

Veiligheid is een basisbehoefte in een sterke samenleving, waarin mensen zich thuis en geborgen voelen. Vooral op dit terrein heeft het kabinet in de afgelopen periode grote steken laten vallen. Terrorisme, georganiseerde misdaad en alledaagse vormen van overlast en criminaliteit zorgen voor een toenemend gevoel van onveiligheid. Ondoordachte bezuinigingen, onhandige optredens van de bewindspersonen en ernstige incidenten hebben dit gevoel verder versterkt.

Dalende criminaliteitscijfers kunnen niet verhullen dat zich serieuze problemen opstapelen. Schietpartijen op klaarlichte dag, wietplantages in de wijk en rondtrekkende inbrekersbendes veroorzaken gevaarlijke situaties op straat en vormen een ernstige aantasting van de rechtsstaat, vooral in de grote steden en in Noord-Brabant en Limburg. Het ophelderingspercentage is laag en daalt steeds verder. Ook op cybercriminaliteit heeft de overheid – ondanks grote inspanningen – nog geen effectief antwoord.

De trieste balans van dit kabinet is dat je veiligheid niet vergroot met pakkende slogans. Een veilig land vraagt om stevige maatregelen. Geen woorden, maar daden. Daarom zullen wij in de komende jaren meer investeren in politie, justitie en de rechterlijke macht. We willen een daadkrachtiger aanpak van de georganiseerde misdaad en we steviger opkomen voor de rechtsstaat, voor overheidspersoneel in de vuurlinie en voor slachtoffers.

2.4.1 – De basis op orde

Wij hebben ons in de Tweede Kamer de afgelopen jaren consequent verzet tegen de kabinetsbezuinigingen op de rechtsstaat. Deze maatregelen waren ondoordacht, kortzichtig en onverantwoord. De rek bij politie, het openbaar ministerie, de rechterlijke macht en de inlichtingendiensten is eruit.

De Nationale Politie is en blijft een goed idee, alleen zijn de huidige ministers er niet in geslaagd daar een succes van te maken. Daarom kiezen wij voor rust in de organisatie, zodat agenten hun werk kunnen doen, op straat en in de wijk. Wij investeren gericht in de capaciteit en de kwaliteit van de recherche om het vaak ingewikkelde speurwerk te kunnen verbeteren.

Een bestuurlijke verhuizing van de politie naar het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is voor ons geen oplossing.

Een goede spreiding is ook voor de toegankelijkheid van rechtbanken van groot belang. Daarom zijn nieuwe sluitingen niet aan de orde.

2.4.2 – Een geloofwaardiger aanpak van criminaliteit

Veel mensen hebben het gevoel dat de samenleving het steeds vaker verliest van de georganiseerde criminaliteit, internetcriminelen en jonge veelplegers, die zich onaantastbaar wanen. Het is daarom tijd voor een inhaalslag op het gebied van wetgeving en handhaving. We gaan criminelen lik op stuk geven met aanmerkelijk langere straffen voor recidiverende beroepscriminelen. Criminele motorclubs worden verboden en hun voormannen worden actief en consequent aangepakt.

Het aantal veroordeelden dat zijn straf ontloopt, is deze regeerperiode fors gestegen. Twaalfduizend veroordeelden moeten hun straf nog uitzitten. Om te voorkomen dat criminelen hun straf ontlopen, worden de regels voor voorlopige hechtenis aangescherpt. Ook moet de overbelasting van rechtbanken worden aangepakt, omdat bij lange doorlooptijden rechters steeds vaker besluiten dat verdachten het verloop van hun strafzaak in vrijheid mogen afwachten.

2.4.3 – Langer vast

Een geloofwaardige aanpak van de criminaliteit vraagt ook om een eerlijke en passende straf. Daarom willen wij het huidige systeem van voorwaardelijke invrijheidstelling verder aanscherpen. Nu komt een gedetineerde op tweederde van de straf in aanmerking voor voorwaardelijke vrijlating. Wij willen dat moment beperken tot de laatste tien procent van de opgelegde straf met een maximale voorwaardelijke invrijheidstelling van zes maanden. Korte straffen tot twee jaar komen wat ons betreft helemaal niet meer in aanmerking voor voorwaardelijke vrijlating.

2.4.4 – Aanpak coffeeshops en synthetische drugs

Het Nederlandse drugsbeleid is failliet. Veel coffeeshops en de achterliggende handel en productie zijn in handen van de zware, georganiseerde misdaad. De productie van synthetische drugs is fors toegenomen, met alle risico's voor omwonenden, de volksgezondheid en de veiligheid. Hoe groot de belangen zijn, mag blijken uit de genadeloze afrekeningen die in het milieu plaatsvinden en de bedreigingen aan het adres van boeren, lokale volksvertegenwoordigers en bestuurders.

Omdat het overgrote deel van de in Nederland geproduceerde softdrugs bestemd is voor de export, biedt legalisering geen enkele oplossing. Het leidt alleen tot een sterkere vermenging van boven- en onderwereld en een verdere normalisering van het drugsgebruik. Daarom kiezen wij voor een terugdringing van het aantal coffeeshops, te beginnen in de buurt van scholen. De illegale handel in drugs, straatverkoop en illegale verkooppunten worden hard aangepakt. Uiteindelijk willen wij toe naar het sluiten van alle coffeeshops. Alleen op die manier kunnen we de drugshandel een halt toeroepen.

Er moet er een einde komen aan het gedogen van het bezit van harddrugs: bezit is strafbaar en er dient dan ook vervolging en bestraffing plaats te vinden.

Om de productie van synthetische drugs in laboratoria, schuurtjes of woonhuizen terug te dringen gaan wij het (grootschalig) bezit van legale chemische stoffen strafbaar stellen als duidelijk is dat deze worden gebruikt voor het maken van drugs.

2.4.5 – Inhaalslag cybersecurity

Op het terrein van cybersecurity is een forse inhaalslag nodig. In de donkere hoeken van het internet hebben criminelen nu nog min of meer vrij spel, omdat politie en justitie onvoldoende zijn toegerust om deze vormen van criminaliteit aan te pakken. Deze achterstand maakt de kwetsbaarheid van de samenleving op het gebied van zowel cybercrime als -terrorisme bijzonder groot.

Wij willen daarom ruimere bevoegdheden voor politie en justitie om binnen te dringen in netwerken van verdachten, inclusief de bevoegdheid om gegevens te kopiëren of ontoegankelijk te maken, observaties uit te voeren en communicatie af te tappen. In onderzoeken naar ernstige strafbare feiten als ontvoering, zedenzaken, terrorisme of levensdelicten kan de verdachte via een encryptiebevel gedwongen worden om versleutelde gegevens te ontsluiten.

Naast deze extra bevoegdheden kiezen we voor investeringen in extra capaciteit en deskundigheid bij politie en justitie, onder meer door de oprichting van hooggespecialiseerde units. Tegelijkertijd kan de algemene deskundigheid op digitaal vlak worden vergroot. Om kinderen en jongeren beter te beschermen tegen digitale vormen van pesten en seksueel grensoverschrijdend gedrag, moet het verspreiden van ‘wraakporno’ strafbaar worden gesteld.

2.4.6 – Prostitutie is mensenhandel

We willen af van de valse romantiek dat vrouwen vrijwillig kiezen voor een leven in de prostitutie. In de meeste gevallen is er sprake van georganiseerde criminaliteit, uitbuiting, of ernstige sociale problemen. Daar maken pooiers en klanten misbruik van. Het kabinet is te laks geweest in het verder saneren van deze troosteloze branche. Wij steunen het voorstel dat het bezoeken van minderjarige prostituees of van slachtoffers van mensenhandel strafbaar wordt. Daarnaast willen wij dat er een pooierverbod wordt ingevoerd, waarmee al diegenen die zich bezighouden met illegale prostitutiediensten kunnen worden aangepakt. Ook willen wij de leeftijdsgrens voor prostituees verhogen naar 21 jaar en kunnen de hulpverlening aan prostituees en uitstapprogramma’s worden verbeterd. Gemeenten behouden de mogelijkheid om geen bordelen toe te staan binnen de eigen gemeentegrenzen.

2.4.7 – Preventie en recidive

Voor veel vormen van criminaliteit geldt nog steeds: jong geleerd is oud gedaan. Daarom hechten wij een groot belang aan de criminaliteitspreventie, in het bijzonder voor (risico)jongeren. Bij overlast of wangedrag moeten de ouders eerder worden geconfronteerd met het gedrag van hun kinderen. Ook willen wij dat de kosten van vandalisme op de ouders kunnen worden verhaald. In het geval van graffiti of vernieling worden de jongeren zelf ingezet om de schade te herstellen.

Nog te veel criminelen gaan na hun straf opnieuw de fout in. Wij willen een versterking van de persoonsgerichte aanpak in de Veiligheidshuizen. Een gemeenschappelijke aanpak van gemeenten, jeugdzorg, reclassering en onderwijs moet zorgen voor een sluitende aanpak voor elke gedetineerde die terugkeert in de samenleving. Ook kan nauwer worden samengewerkt met het gevangeniswezen om een goede terugkeer van gedetineerden te bevorderen. Bij

recidive van een soortgelijk delict dient de strafmaat verdubbeld te worden om de samenleving beter te beschermen.

Voetbalvandalisme blijft een probleem dat bijzondere aandacht verdient, vooral door de vermenging tussen hooliganisme en het criminele circuit. We willen de drempel voor het levenslange stadionverbod verlagen en maatregelen nemen om het handhaven van stadionverboden te bevorderen. Wanneer een hooligan een stadionverbod overtreedt moet harder worden opgetreden. Wie zich misdraagt tegen politie of stewards, heeft niets langs de lijn te zoeken.

2.4.8 – Opkomen voor de rechtsstaat, voor dienaars en slachtoffers

Bedreiging of intimidatie van burgemeesters en raadsleden, treinconducteurs en buschauffeurs, politieagenten en ambulancebroeders en alle andere functionarissen in publieke dienst is en blijft onacceptabel. Zij werken voor ons allemaal en zijn de steunpilaren van onze rechtsstaat en samenleving. Wij willen daarom dat in alle gevallen van bedreiging of intimidatie aangifte wordt gedaan – al dan niet door de werkgever – en actieve opsporing plaatsvindt.

Wij willen ook dat de politie sneller ingrijpt als agenten of andere publieke functionarissen worden getreiterd, beledigd of belemmerd in hun functioneren. Indien nodig kunnen de bevoegdheden van de politie worden uitgebreid door sneller een gebiedsverbod op te leggen of hardnekkige daders na een duidelijke waarschuwing voor een afkoelingsperiode van straat te halen. Dit versterkt het aanzien van de politie en laat de buurt en meelopers zien dat wordt opgetreden tegen wangedrag.

De laatste jaren is de positie van slachtoffers sterk verbeterd. Dit geldt voor het recht op informatie, het spreekrecht in de rechtszaal en de mogelijkheden om de schade vergoed te krijgen. Er is veel bereikt, maar we zijn er nog niet. Zo willen wij de mogelijkheid van anonieme aangiftes uitbreiden en speciale slachtofferruimtes in elke rechtbank inrichten.

2.4.9 – Veiligheid en verantwoordelijkheid

Veiligheid is niet alleen een verantwoordelijkheid van de overheid. Wij steunen mensen die zelf een bijdrage leveren aan de veiligheid van henzelf en hun omgeving. Buurtwachten, WhatsApp-groepen en andere maatschappelijke initiatieven dragen daadwerkelijk bij aan het terugdringen van criminaliteit en versterken het gevoel dat mensen er niet alleen voor staan.

2.5 – Radicalisering en terrorisme

Het terrorisme en religieus extremisme is terug op het Europese continent. Aanslagen als in Parijs, Brussel, Nice en Ankara vervullen mensen met afschuw, versterken het gevoel van onveiligheid en hebben in onze samenleving bevolkingsgroepen tegenover elkaar gezet. Deze beweging moeten we met elkaar keren. Alleen een sterke samenleving kan onze vrijheid beschermen.

We zijn niet gerust op de schoorvoetende aanpak van het huidige kabinet. Het actieprogramma jihadisme liet lang op zich wachten en bestond vooral uit bestaande maatregelen en aangekondigde wetgeving. Te lang twijfelde de coalitie over steun aan de luchtaanvallen in Syrië en eenmaal daar bleken de F16's slechts beperkt inzetbaar.

2.5.1 – Aanpak terrorisme

Het huidige terrorisme vindt zijn voedingsbodem in de radicale islam, maar in veel gevallen

zijn de terroristen opgegroeid in de landen waar ze hun aanslag plegen. Dat maakt dat we terrorisme op twee plekken moeten bestrijden: in de internationale strijd tegen groepen als IS en Al Qaeda en in onze eigen samenleving in de preventie van radicalisering, het voorkomen van uitreizen, de opsporing van mogelijke terroristen, de bewaking en beveiliging van de publieke ruimte en het tegengaan van haatpredikers.

2.5.2 – Aanpak radicalisering

Wij kunnen niet wachten tot het misgaat. We moeten bereid zijn om in een vroeg stadium in te grijpen, door het verheerlijken van geweld strafbaar te stellen en de financiering van moskeeën en islamitische organisaties door buitenlandse overheden te verbieden. We geven geen podium of visum aan radicale predikers en sluiten moskeeën die activiteiten organiseren of toelaten die in strijd zijn met onze rechtsorde. Terugkerende jihadstrijders worden preventief in hechtenis genomen om eerst onderzoek te kunnen doen naar hun verblijf in het oorlogsgebied en het risico dat ze vormen voor onze samenleving.

2.5.3 – Bewaking, beveiliging en opsporing

De bewaking en beveiliging van de publieke ruimte en vitale objecten trekken een grote wissel op de politie en de Marechaussee. Extra investeringen zijn nodig om de capaciteit structureel op orde te brengen. Voor de opsporing van potentiële terroristische cellen is een uitstekende samenwerking tussen de veiligheidsdiensten en Justitie geboden. Waar nodig worden de bevoegdheden van de AIVD of de andere diensten verruimd, bijvoorbeeld in het onderscheppen en ontsleutelen van communicatie.

2.6 – Sterk Nederland in de wereld

Nederland is een klein land met een enorm buitenland. Dat maakt dat de wereld om ons heen grote invloed heeft op onze ambities om hier een sterke samenleving te bouwen. We werken intensief samen op het terrein van internationale handel en veiligheid, zowel bilateraal als in instituties als de Europese Unie en de NAVO. Dit biedt ons veel kansen. Maar er zijn ook bedreigingen, uiteenlopend van terrorisme en IS tot de desintegratie van de Europese Unie, en van de vluchtelingen crisis tot de verslechterde verhoudingen met Rusland.

Daarom blijven we met een open, realistische blik kijken naar de wereld om ons heen. We blijven bouwen aan coalities om onze economische positie te versterken en onze waarden te beschermen. We blijven bereid om onze bijdrage te leveren aan de internationale rechtsorde, de mensenrechten en aan vrede, stabiliteit en ontwikkeling in andere delen van de wereld. Uit solidariteit, maar ook in het besef dat de problemen anders ons allemaal zullen raken.

2.6.1 – Slagvaardige Europese Unie voor veiligheid en economie

De Europese Unie bevindt zich in zeer zwaar weer. De bankencrisis, de eurocrisis, de vluchtelingen crisis en het Brexit-referendum hebben de zwakheden van de huidige Unie blootgelegd. Dit heeft tegenkrachten opgeroepen, die een verdere integratie van Europa op dit moment blokkeren en het idee van de Europese waardengemeenschap uithollen.

We hebben als Nederland een krachtig en slagvaardig Europa nodig om onze belangen te beschermen en onze positie te versterken. In een turbulente wereld delen wij onze waarden met andere Europese landen. En juist omdat Europa en de Europese Unie voor ons zo belangrijk zijn, moeten we stevig zijn in de analyse van de problemen en niet bang zijn in de keuze voor verstrekkende oplossingen. Wij kiezen voor een sterker en vitaler Europa, dat zich concentreert op haar kerntaken en vaker dan nu samenwerking zoekt in kleinere kopgroepen.

Kerntaken

Veiligheid en economische stabiliteit zijn voor ons de belangrijkste taken van de Europese Unie. Dat zijn de dossiers waarop dringend een gezamenlijke Europese aanpak nodig is om het vertrouwen in de Europese Unie te herstellen en de toekomst van de Unie als waardengemeenschap te borgen. Op de andere dossiers, zoals natuurbeleid of een betere samenwerking op energiegebied, blijft een Europese aanpak uiteraard mogelijk - ofwel met alle Unielanden gezamenlijk, ofwel in een (regionale) kopgroep.

Veiligheid vraagt allereerst om een solide bewaking van de Europese buitengrenzen. Geen land kan het welzijn of de welvaart van de eigen burgers beschermen als het geen afdoende controle heeft over de eigen buitengrenzen. Daarnaast is voor de interne veiligheid intensieve samenwerking op het gebied van grensoverschrijdende criminaliteit, terrorisme en cybercrime geboden. De beperking van de huidige vluchtelingenstroom, de aanpak van mensenhandel en de strijd tegen het terrorisme vormen daarbij de belangrijkste prioriteiten. Gegevensuitwisseling, coördinatie, en gezamenlijke opsporing zijn de belangrijkste onderwerpen.

Het veiligheidsdomein omvat ook een sterkere Europese samenwerking op het gebied van defensie. Met de huidige risico's van terrorisme, de instabiliteit aan de grenzen van Europa en de nieuwe, bescheidener rol voor de Verenigde Staten, moet Europa haar eigen verantwoordelijkheid waarmaken op het terrein van defensie. Die samenwerking bouwen we op van onderop en in wederzijds vertrouwen.

De tweede kerntaak voor de Europese Unie is de zorg voor economische en monetaire stabiliteit. Dit gaat over een gezamenlijke inzet voor groei, innovatie, duurzaamheid en een sterke munt, maar ook over de strijd tegen sociale dumping en belastingontwijking. De Nederlandse economie heeft belang bij een sterke Europese positie op de wereldmarkt, eerlijke competitie op de interne markt en een transparante en solide Europese financiële sector. We houden lidstaten aan gemaakte financiële afspraken en we trekken gezamenlijk op om onze internationale positie te versterken. Bij het afsluiten van handelsovereenkomsten en andere internationale afspraken moeten we speciaal aandacht hebben voor het feit deze overeenkomsten macro-economisch voordelen kunnen hebben, maar in de praktijk vaak als eerste de midden- en laagste inkomens treffen.

Meer slagkracht

De afgelopen periode heeft ook laten zien dat een slagvaardig Europa vraagt om een andere besturing. Op belangrijke dossiers zijn de verschillen tussen de 28 lidstaten vaak te groot om slagvaardig te kunnen opereren. Dat betekent in de eerste plaats dat een verdere uitbreiding van de Unie voor ons geen optie is. Dat geldt in het bijzonder voor Turkije, waar de democratie en rechtsstaat ernstig onder druk staan.

Maar een slagvaardig Europa betekent ook dat lidstaten vaker dan nu kunnen kiezen voor intensievere samenwerking met een kleinere groep landen. Zeker bij grote acute vraagstukken is wachten totdat alle lidstaten mee kunnen en willen doen geen optie. Samenwerking in een kopgroep kan dan een oplossing zijn om lastige dossiers los te trekken en andere landen te laten aansluiten als ze zover zijn.

2.6.2 – Een sterke en professionele krijgsmacht

De veiligheid in de wereld is in de afgelopen jaren fors verslechterd, juist en vooral ook aan de randen van Europa. Tegelijk heeft Nederland in de afgelopen decennia te veel bezuinigd op en

te weinig geïnvesteerd in Defensie. Daardoor oefenen militairen inmiddels zonder munitie en staat de helft van de voertuigen van de landmacht stil. Dat is zeker niet de professionele krijgsmacht die we hard nodig hebben.

Investeren in Defensie is geen keuze, maar een noodzaak. Wij willen daarom een sterke en professionele krijgsmacht via een structurele verhoging van het defensiebudget, die geleidelijk opbouwt naar de NAVO-afspraken over de minimale uitgaven voor Defensie. Als tussenstap streven wij in de komende kabinetsperiode naar een opbouw richting het Europees gemiddelde. Deze gelden worden ingezet voor het repareren, investeren, opereren en internationaliseren van de krijgsmacht. Nieuwe vormen van *leasing & sharing*, gezamenlijke eenheden en operaties zijn nodig om een sterke Europese bijdrage aan de NAVO te kunnen leveren.

We investeren ook in onze militairen: mannen en vrouwen die onder moeilijke omstandigheden belangrijk werk verrichten. Zij vechten voor onze vrijheid. Daarom willen wij hen de juiste middelen bieden, de beste training en een werkbaar mandaat als zij op missie gaan. Ten slotte willen wij een Nationaal Fonds Ereschuld, voor alle militairen die een handicap, trauma of andere aandoening hebben opgelopen tijdens hun missies in het buitenland.

2.6.3 – Bijdragen aan ontwikkeling en stabiliteit

Internationale samenwerking draagt bij aan de veiligheid in de wereld, daar en hier. De noodzaak om bij te dragen aan stabiliteit en ontwikkeling in andere landen is nog onverminderd groot; de media tonen ons de gevolgen van klimaatverandering, honger, ziekte en andere humanitaire rampen.

Wij kiezen ervoor om diplomatie, Defensie, handel en ontwikkeling samen te brengen in een geïntegreerde aanpak om mensen in ontwikkelingslanden weerbaar, zelfredzaam te maken en een menswaardig bestaan te bieden. Wij verbinden maatschappelijke organisaties, bedrijven en de overheid, zowel hier als in de ontvangende regio's. Op die manier worden internationale samenwerking en solidariteit met de bevolking van fragiele staten verbonden in een wederzijds belang en kunnen nieuwe conflicten en problemen worden voorkomen.

Op de middelen voor internationale samenwerking is de afgelopen decennia te veel bezuinigd. Daarom worden de financiering van de Nederlandse bijdrage omgevormd op basis van deze nieuwe aanpak en tevens beantwoorden aan afspraken die in internationaal verband zijn gemaakt over de bijdrage aan de ontwikkeling van specifieke landen en regio's. Daarnaast willen we burgers en organisaties intensiever betrekken bij de financiering van specifieke projecten op het gebied van internationale samenwerking.

2.6.4 – Asiel en migratie: keuzes maken

De vluchtelingenstroom die Europa in 2015 bereikte, heeft ons opnieuw geconfronteerd met de verschrikkingen die oorlog en geweld veroorzaken in de levens van onschuldige burgers. Deze crisis heeft ook de kwetsbaarheden van het huidige migratie- en asielbeleid blootgelegd. Veel mensen in ons land schipperden tussen de behoefte aan barmhartigheid aan de ene kant en begrijpelijke zorgen over de aantallen, de opvang en integratie aan de andere kant. Met de inzet van velen werden op lokaal niveau oplossingen gevonden om deze mensen een veilige opvang te bieden.

In de wetenschap dat door de groei van de bevolking in Afrika, de instabiliteit en terreur in de wereld en de gevolgen van de klimaatverandering, de migratiedruk in de komende decennia alleen maar zal toenemen, hebben we solide en houdbare oplossingen nodig om nieuwe drama's te voorkomen. Het huidige vluchtelingenverdrag is op deze problematiek en omvang niet geschreven en moet daarom worden aangepast, om meer opvang in de regio en tijdelijke opvang elders mogelijk te maken.

Voor vluchtelingen die werkelijk in nood verkeren bieden wij altijd hulp en bescherming. Dat kan in beginsel in de vorm van een ontheemdenstatus, waarbij enerzijds de vluchteling de ruimte krijgt om zich via opleiding of (vrijwilligers-)werk te ontwikkelen, maar anderzijds vanaf het begin af aan eerlijk en duidelijk wordt vermeld dat het verblijf hier tijdelijk is. Het perspectief blijft gericht op terugkeer en hun bijdrage aan de wederopbouw van het land van herkomst, als de situatie daar weer veilig is.

Bij de opvang van asielzoekers in ons eigen land houden wij voortdurend rekening met het draagvlak en de spankracht in de regio. Wij kiezen voor een gelijkmatige verdeling van kleinschalige vluchtelingencentra over het land. Binnen Europa moeten bindende afspraken worden gemaakt zodat iedere lidstaat een fair deel van de vluchtelingen op zich neemt. Wie niet opvangt, kan geen aanspraak meer maken op Europese gelden.

Tot slot blijft voorkomen beter dan genezen. Dat kan door een uiterste inspanning om problemen voor te zijn in de regio's waar vluchtelingenstromen dreigen, door samen met andere landen de humanitaire ellende in landen als Syrië en Libië aan te pakken, door meer dan nu *safe havens* in de regio te creëren en door hulp te bieden in landen als Libanon, dat bijna bezwijkt onder de grote instroom van vluchtelingen. Nederland is bereid daaraan bij te dragen.

Herkomstlanden die na het herstel van de vrede meewerken aan de terugkeer van hun landgenoten geven we steun; landen die niet meewerken krijgen geen ontwikkelingshulp en komen niet in aanmerking voor handelsverdragen of andere vormen van samenwerking.

Voor reguliere migranten geldt een strikt beleid van toelating en inburgering. Wie Nederlander wil worden moet zijn oorspronkelijke nationaliteit loslaten. Op landen die het onmogelijk maken de eigen nationaliteit op te geven wordt diplomatieke druk uitgeoefend.

III Familie en Gezin

In een snel veranderende wereld bieden de eigen familie en het gezin voor heel veel mensen een belangrijk houvast, een veilig thuis en de zekerheid er niet alleen voor te staan. Dat klinkt vanzelfsprekend maar blijft in deze geïndividualiseerde tijd nog steeds heel bijzonder. Families en gezinnen bieden een veilige omgeving waar kinderen liefdevol kunnen opgroeien, waarden krijgen overgedragen en de basis leggen voor hun verdere toekomst.

In onze politieke overtuiging is de sterke samenleving die wij voor ogen hebben stevig gebouwd op het fundament van families en gezinnen. Ieders familie vormt een doorlopende lijn van het waardevolle dat onze voorouders hebben opgebouwd en nagelaten en dat wij op onze beurt weer doorgeven aan onze kinderen. Daarom staan wij voor onze families en gezinnen en gaan onze politieke keuzes nooit alleen over het 'nu', maar altijd ook over het land dat we willen doorgeven.

Een pleidooi voor familie en gezin sluit niemand uit. Zelfs iemand die alleen door het leven gaat, blijft altijd verbonden met zijn of haar familie. De gemene deler in alle duurzame relaties is de zorg, liefde en verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar. Of het nu gaat om het klassieke gezin van een vader en moeder met hun kinderen of relaties van twee mannen, twee vrouwen of een alleenstaande ouder; in alle gevallen waar mensen met of zonder kinderen duurzaam voor elkaar kiezen en zorgen, verdienen zij de steun van ons allemaal.

In familieverband is de onderlinge verbondenheid heel vanzelfsprekend. Kinderen, ouders, grootouders en overgrootouders zorgen voor elkaar en staan elkaar bij als dat nodig is. Die solidariteit tussen generaties is ook voor de samenleving van groot belang. Dat geldt ook voor de opvoeding van kinderen tot zelfbewuste burgers van onze samenleving. Dat gebeurt als eerste thuis binnen het gezin en in de bredere familie, en in de tweede plaats op school. Goed onderwijs is dan ook de belangrijkste investering in het land dat wij willen doorgeven.

3.1 – Kiezen voor families en gezinnen

Juist omdat het eigen gezin en de eigen familie voor veel mensen het belangrijkste is in hun leven, kiezen wij voor een politiek die het familieleven opnieuw waardeert als het fundament van onze samenleving. Wij verzetten ons tegen het doorgeschoten individualisme en het 'ieder voor zich'. Individuele vrijheid kan nooit zonder de verantwoordelijkheid voor elkaar, voor je familie en gezin, maar ook in de buurt, op de sportvereniging, op school, in de kerk of in de politiek.

Om dit punt krachtig op de agenda te zetten pleiten wij – in navolging van de deelnemers van de CDA1000 – voor een minister voor Familie en Gezin in het nieuwe kabinet. Deze minister moet ervoor zorgen dat de ondersteuning van onze families en gezinnen permanent de aandacht krijgt die het verdient.

3.1.1 – Meer armslag voor families en gezinnen

Wij willen als eerste meer financiële armslag voor gezinnen. In de eerste plaats door een

verlaging van de lasten voor huishoudens in het nieuwe belastingstelsel dat wij in dit programma voorstellen. Waar mogelijk willen we de financiële ondersteuning van gezinnen met kinderen vereenvoudigen. Die is nu onnodig ingewikkeld en versnipperd over verschillende regelingen.

Verder krijgen ouders meer ruimte om kinderen financieel te ondersteunen als zij het huis uitgaan, bijvoorbeeld in de ondersteuning van een studie of bij de aankoop van een huis. We doen nieuwe voorstellen om schenkingen van ouders en grootouders te vereenvoudigen en minder te belasten.

3.1.2 – Een zorgbonus voor families

Het huidige kabinet heeft fors bezuinigd op de zorg voor ouderen en zieken, zonder daarvoor een redelijk alternatief te bieden. Veel van die zorg is terechtgekomen bij familieleden en mantelzorgers. Op die manier is de samenleving veel geld bespaard, maar lopen deze mensen wel aan tegen extra kosten of minder inkomsten.

Wij vinden dat niet terecht en komen daarom met een zorgbonus voor familieleden en mantelzorgers die voor een langere tijd de zorg voor een naaste op zich nemen. De zorgbonus betekent een belastingvoordeel voor kinderen, ouders, grootouders en mantelzorgers, die ervoor kiezen om verlof op te nemen of minder te gaan werken om de zorg beter te kunnen combineren met het werk. Zorgen voor elkaar moet niet belast, maar beloond worden.

3.1.3 – Langer ouderschapsverlof, voor moeders én vaders.

Nederland kent het kortste vaderschapsverlof van heel Europa. Wij vinden ouderschapsverlof belangrijk om kinderen een stabiel begin te geven en de betrokkenheid van vaders bij de opvoeding te vergroten. Ook biedt langer vaderschapsverlof de moeders meer mogelijkheden om na hun verlof weer aan de slag te gaan. Daarom geven wij kersverse ouders samen drie maanden extra verlof na de geboorte van hun kind.

3.1.4 – Tijd voor elkaar: meer flexibiliteit voor jonge gezinnen

In deze hectische tijd vragen we veel van jonge ouders. De combinatie van de zorg voor een gezin met een baan is vaak zwaar. De risico's van uitval of een burn-out liggen op de loer, zeker als er bijvoorbeeld ook nog de zorg voor een hulpbehoevende ouder bij komt of een van de kinderen extra aandacht of begeleiding nodig heeft.

Daarom willen wij jonge gezinnen in het spitsuur van het leven helpen door meer mogelijkheden voor flexibel verlof en flexibele werktijden.

We willen ook meer maatwerk in de buiten- en voorschoolse voorzieningen, met ruimere openingstijden en een betere aansluiting tussen school en de buitenschoolse opvang.

In onze zorg voor de druk op gezinnen, die zich in allerlei bochten wringen, om werk en zorg te combineren, past ook een pleidooi voor een gezamenlijk rustmoment in de week. In de christelijke traditie is de zondag de dag dat mensen naar de kerk gaan. Vandaag de dag betekent de zondag evenzeer dat veel mensen niet hoeven te werken en tijd hebben voor het eigen gezin, familie en vrienden, voor sport of ontspanning. Wij vinden die gemeenschappelijke rustdag belangrijk voor de samenleving als geheel en zijn om die reden tegen het afschaffen van de zondagswet, die gemeenten de bevoegdheid geeft om de zondagsrust te bewaren.

3.1.5 – Zorg voor de jeugd

Helaas heeft niet ieder kind een onbezorgde jeugd. Problemen thuis, op school, maar ook fysieke of gedragsproblemen kunnen de ontwikkeling van een kind belemmeren. Wij komen op voor het recht van alle kinderen om zich binnen de eigen mogelijkheden maximaal te ontwikkelen.

De overheveling van de jeugdzorg naar de gemeenten heeft nog niet opgeleverd wat we hoopten. Er is nog een wereld te winnen door sneller maatwerk te leveren in de juiste hulp voor het kind en onnodige bureaucratie terug te dringen. Het is daarom van belang dat ouders die vastlopen terecht kunnen bij het Advies- en Klachtenbureau Jeugdzorg. Voor kinderen moet de Kindertelefoon beschikbaar blijven. Wachtlijsten in de jeugdzorg zijn voor ons onaanvaardbaar.

Als het echt niet lukt om kinderen thuis veilig te laten opgroeien bieden pleegouders hulp. Hun inzet verdient al onze waardering en ondersteuning. Om de abrupte overgang van pleegzorg naar zelfstandig wonen beter te organiseren, willen wij meer ruimte om de pleegzorg na de achttiende verjaardag te verlengen, als dat in het belang van de jongere is.

3.1.6 – Kinderen in armoede

Eén op de negen kinderen in Nederland groeit op in armoede en hun vooruitzicht is er door de economische crisis vaak niet beter op geworden. Hun verhalen zijn schrijnend. Zij krijgen bijvoorbeeld niet elke dag een warme maaltijd of geen nieuwe kleren of schoenen als dat nodig is. Veel kinderen die in armoede opgroeien ervaren uitsluiting en schaamte, omdat ze niet overal aan mee kunnen doen, niet mee kunnen op schoolreisje of bedanken voor een feestje omdat ze geen cadeautje kunnen betalen.

Wij vinden dat alle kinderen de kans moeten hebben om kind te zijn. Zij mogen niet de dupe worden van de problemen van hun ouder(s). Daarom zetten wij in op betere schuldhulpverlening, zodat mensen die in de schulden raken er sneller weer uitkomen en ook uit de schulden blijven. Daarnaast stimuleren we basisbudgetbeheer, dat ervoor zorgt dat alle vaste lasten – zoals huur, zorgverzekering en gas, water en licht – op voorhand al wordt ingehouden op iemands uitkering. Zo wordt voorkomen dat met de rekeningen de problemen opstapelen en huisuitzetting dreigt.

Tot slot is het voor deze kinderen belangrijk dat ze wel volop kunnen meedoen met sporten, op muzieklus of naar de bibliotheek kunnen en mee kunnen met schoolreisjes. Dat is mogelijk door deze voorzieningen als inkomensondersteuning in natura aan te bieden.

3.1.7 – Ieder kind op sport of cultuur

Sport en cultuur zijn belangrijk voor ieder kind. Sport is gezond, zeker voor kinderen die worstelen met een ongezonde levensstijl of overgewicht. Cultuur stimuleert de algemene en

leerontwikkeling van kinderen. Daarom vinden wij het belangrijk dat ieder kind kan sporten of zich kan ontwikkelen via muziek, toneel of andere culturele vorming. Om de toegang tot sport en cultuur voor ieder kind mogelijk te maken, moet er in iedere gemeente een jeugdsport- of jeugdcultuurfonds in het leven worden geroepen. Zij kunnen ouders voor wie het lidmaatschap te duur is gericht ondersteunen.

3.1.8 – Een veilig thuis

Helaas vormt niet ieder gezin een veilig thuis voor de gezinsleden. Huiselijk geweld is het grootste geweldsprobleem in Nederland. Ieder jaar zijn in ons land 119.000 kinderen en 200.000 volwassenen, veelal vrouwen, het slachtoffer van ernstig huiselijk geweld of verwaarlozing.

Om het geweld zo snel mogelijk te stoppen en de kans op herhaling zo klein mogelijk te maken, wordt de meldcode 'huiselijk geweld en kindermishandeling' aangescherpt. Professionals om het kind heen, zoals artsen, leraren en hulpverleners, moeten op basis van een meldnorm die door de beroepsorganisaties zelf worden vastgesteld - het meldpunt Veilig Thuis inseinen bij ernstige (vermoedens van) kindermishandeling. Ook moet het delen van informatie over huiselijk geweld tussen professionals makkelijker worden. Zo wordt bereikt dat slachtoffers van huiselijk geweld en kindermishandeling, zoals bijvoorbeeld bekend bij de vrouwenopvang of de Raad voor de Kinderbescherming, bij herhaling van verwaarlozing of geweld meteen weer in beeld zijn.

De positie van en zorg aan slachtoffers van kindermishandeling moet worden versterkt. En we willen nu eens echt een einde maken aan die gevallen waarin de dader van huiselijk geweld thuis blijft wonen en de rest van het gezin noodgedwongen vertrekt.

Deze maatregelen zijn ook van toepassing bij andere vormen van onderdrukking en mishandeling als sharia-huwelijken, polygamie en eengerelateerd geweld. Deze misstanden kunnen in onze samenleving niet met een beroep op de eigen traditie worden toegelaten of toegestaan. Als er sprake is van dwang of mishandeling is dit strafbaar en moet er actieve vervolging plaatsvinden.

3.1.9 – Belang van kind bij echtscheiding voorop

Als relaties stuklopen is de emotionele impact van een scheiding groot, zeker voor de duizenden kinderen die elk jaar een vechtscheiding meemaken. Zij doen het minder goed op school, zijn vaker agressief en gevoeliger voor depressiviteit.

Wij komen op voor deze kinderen. Om te voorkomen dat het belang van het kind pas in beeld komt als de zaak uit de hand loopt, willen wij dat bij elke scheiding waarbij kinderen betrokken zijn een mediator wordt ingeschakeld. Bij scheidingen waar de ouders langdurig blijven procederen, wordt een bijzonder curator aangewezen om de belangen van het kind te bewaken. Bovendien wordt bij een dreigende vechtscheiding direct een regierechter aangesteld, die het overzicht houdt en jarenlang juridisch getouwtrek probeert te voorkomen.

Bij een echtscheiding kan ook de band tussen kinderen en de grootouders van de zijde van een van beide partners in het gedrang komen. Dit leidt opnieuw tot veel verdriet en miskent de rol die grootouders hebben bij het opgroeien van hun kleinkinderen. Daarom willen wij de wet zo aanpassen dat de omgang tussen kleinkinderen en hun grootouders uitgangspunt is.

3.2 – Aandacht voor ouderen

Als je je hele leven hard hebt gewerkt, belasting hebt betaald en gespaard voor na je pensioen, heb je recht op een rustige oude dag. Voor veel ouderen is dat echter niet het geval. Zij zijn bezorgd over hun toekomst en hun financiële situatie. Door alle veranderingen in de zorg, rond hun pensioenen en in de samenleving hebben ze steeds meer het gevoel er alleen voor te staan en niet gehoord te worden.

Tegelijk leveren veel ouderen nog steeds een grote bijdrage aan de samenleving, met hun kennis en ervaring, als mantelzorger of vrijwilliger in de buurt, in de geloofsgemeenschap of in de zorg en aandacht die ze geven aan hun kleinkinderen. Daarom willen wij meer aandacht en waardering voor alles wat onze ouderen hebben gedaan en nog doen voor de jongere generaties.

3.2.1 – Compensatie voor ouderen met een klein pensioen

Een deel van de ouderen is in de afgelopen periode onevenredig getroffen door het beleid van het kabinet. Zij kregen te maken met hogere lasten, extra kosten voor zorg en wonen en voor een deel werden hun pensioenen niet geïndexeerd of zelfs gekort. Zij profiteren ook het minst nu de economie langzaam aantrekt.

Dit voelt voor deze groep als een groot onrecht, na alles wat zij aan de samenleving hebben bijgedragen. Een tientje meer of minder is voor ouderen met een klein pensioen een groot verschil. Wij voelen het als onze plicht om voor deze groep ouderen met een klein pensioen op te komen en hen substantieel te compenseren voor de opgelopen achterstand.

3.2.2 – Werk voor ouderen...

Door de verhoging van de AOW-leeftijd werken veel ouderen langer door. Dat is belangrijk en goed; zo kunnen zij hun kennis en ervaring inzetten en overbrengen op jongere collega's. Tegelijk is juist het aantal ouderen zonder werk in de afgelopen jaren fors gestegen. Het kabinetsbeleid om deze mensen weer aan het werk te krijgen heeft veel geld gekost, maar weinig banen opgeleverd.

Voor een deel van deze ouderen geldt dat zij genoodzaakt waren hun loopbaan voort te zetten als flexwerker of zzp'er. Ze doen nu hetzelfde werk, maar dan zonder verzekering en de zekerheid van een baan tot hun 67^e. Een verkorting van de verplichting voor werkgevers om bij ziekte tot twee jaar loon door te betalen, kan zeker voor deze groep ouderen een flinke verbetering betekenen. Ook ons voorstel voor individuele scholingsbudgetten vergroot de kans op werk voor oudere werknemers.

3.2.3 – ...of vrijwilligerswerk

Toch is het bij de huidige werkloosheid en de onzekere economische verwachtingen niet reëel om te veronderstellen dat alle oudere werklozen op korte termijn een vaste baan kunnen vinden. Vaak zijn deze mensen wel op een andere manier in de samenleving actief, bijvoorbeeld als vrijwilliger of mantelzorger.

Die inzet verdient de waardering van de samenleving en daarom willen wij een vrijstelling van de sollicitatieplicht voor werkzoekenden boven de 60 die structureel en gedurende meerdere dagen per week vrijwilligerswerk doen of mantelzorg bieden.

3.2.4 – Aanpakken eenzaamheid

Eenzaamheid is een groot probleem in onze samenleving. Het komt in alle leeftijdscategorieën voor, maar vooral onze ouderen zijn een kwetsbare groep. Door hun afnemende gezondheid

en mobiliteit en het wegvallen van een partner of leeftijdsgenoten, raken ouderen geïsoleerd en ligt eenzaamheid op de loer. Ruim 1 miljoen van de 55+'ers geeft aan zich eenzaam te voelen. Tweehonderdduizend van hen hebben slechts eens per maand sociaal contact.

De zorg en aandacht voor onze ouderen is een verantwoordelijkheid van ons allemaal, van familie, burens, kennissen en verenigingen. Wij willen een landelijke aanpak eenzaamheid, waarbij ouderen die in isolement dreigen te raken regelmatig worden bezocht. Dat kunnen we organiseren; in Rotterdam hebben we hier goede ervaringen mee opgedaan.

3.3 – Beter onderwijs

Onze ouderen hebben ons land opgebouwd, maar onze kinderen zijn de toekomst. Het is onze taak om hen thuis en op school goed voor te bereiden op hun rol en plek in de samenleving en de wereld daarbuiten. Goed onderwijs biedt alle kinderen en jongeren de kans om hun talenten te ontwikkelen en uit te groeien tot volwaardige en betrokken burgers.

Waar het onderwijs juist een krachtig middel kan zijn om de dreigende tweedeling in de samenleving te keren, zien we dat door het huidige kabinetsbeleid de tweedeling in het onderwijs juist groter is geworden. Kinderen van laagopgeleide ouders hebben een kleinere kans om naar de havo of het vwo te gaan dan even slimme kinderen met hoogopgeleide ouders. Ondanks de belofte van 'passend onderwijs' voor alle kinderen is het aantal thuiszitters nauwelijks afgenomen. En het leenstelsel dat dit kabinet met steun van D66 en GroenLinks heeft ingevoerd, maakt het hoger onderwijs voor veel jongeren ontoegankelijk. De instroom naar het hbo en universitair onderwijs is aanmerkelijk afgenomen.

Deze ontwikkelingen zijn voor ons onacceptabel en wat ons betreft 'on-Nederlands'. Wij staan voor een onderwijs dat aan alle jongeren gelijke kansen biedt op een goede toekomst. Je inzet telt en niet je afkomst!

3.3.1 – Vrijheid van onderwijs beschermen

Niet de overheid, maar ouders zelf kiezen het type onderwijs voor hun kinderen. De vrijheid van onderwijs (art. 23 van de Grondwet) geeft ouders die vrijheid om een school te kiezen of te stichten die past bij hun opvoeding, hun idee over onderwijs of hun levensbeschouwelijke overtuiging. Veel ouders kiezen dan ook bewust voor het bijzonder onderwijs. Vanuit onze historie en visie op de samenleving staan wij als partij pal voor de vrijheid van onderwijs.

Maar in deze tijd moeten we wel waakzaam zijn dat de vrijheid van onderwijs geen vrijbrief is voor het verspreiden van antidemocratische ideeën of het geven van slecht onderwijs dat kinderen verder op achterstand zet. Daarom gaan we de weerbaarheid van de onderwijsvrijheid vergroten door plannen voor nieuwe scholen vooraf te toetsen op hun bijdrage aan de ontwikkeling van de kinderen, integratie en burgerschap.

Het bijzonder onderwijs laat ook de ruimte voor vernieuwende schoolconcepten, waar naast de reguliere lesstof meer aandacht is voor de ontwikkeling van sociale, ondernemende of digitale vaardigheden.

3.3.2 – Voorschool voor de allerkleinsten

De tweedeling ontstaat al in de eerste opvang van de allerkleinsten. Het huidige stelsel – met kinderopvang voor kinderen van werkende ouders en peuterspeelzalen met voorschoolse

educatie voor kinderen met een (taal)achterstand – haalt deze groepen al op jonge leeftijd uit elkaar.

Daarom willen wij peuterspeelzalen en kinderopvang samenvoegen tot één voorschool, zodat deze kinderen weer met elkaar spelen én leren. Wij willen dat kinderen tussen twee en vier jaar recht krijgen op een aantal dagdelen voorschool, met de mogelijkheid voor aanvullende opvang voor ouders die dat willen. Meer dan nu kan in de voorschool al aandacht zijn voor taal en ontwikkeling. Door de verantwoordelijkheid voor de voorschool bij de gemeenten te leggen is er veel ruimte voor lokaal maatwerk. Zo kan ook voor een goede overdracht van de kinderen naar de basisschool worden gezorgd.

3.3.3 - Gelijke kansen voor elk kind en elke jongere

Dat kinderen van lager opgeleide ouders minder kansen hebben dan even getalenteerde kinderen van hoger opgeleide ouders is een zorgelijke, oneerlijke en onwenselijke ontwikkeling. Wij willen dat elk kind op basis van zijn inzet en capaciteiten een gelijke kans heeft op een goede schoolkeuze.

Voor een goede keuze blijft wat ons betreft het schooladvies van de leraar aan het einde van de basisschooltijd leidend. Wel kan de kwaliteit en de voorspellende waarde van het advies van de leraar verder worden vergroot door leraren hiervoor beter op te leiden en toe te rusten.

Voor een deel van de kinderen ligt het keuzemoment aan het eind van de basisschool te vroeg. Daarom willen wij binnen de huidige scholengemeenschappen brede en meerjarige brugklassen stimuleren zodat laatbloeiers ook de kans krijgen hun talenten te ontplooien. Daarnaast willen wij dat het stapelen van opleidingen weer mogelijk wordt voor die jongeren die pas later ontdekken waar ze goed in zijn. Schakelprogramma's kunnen jongeren hierin ondersteunen.

3.3.4 – Kiezen voor vakmanschap op VMBO en MBO

De tweedeling vertaalt zich ook in de geringe aandacht en waardering voor het beroepsonderwijs in het politieke debat. Dat is onterecht en onverstandig. Het beroepsonderwijs is een stevig fundament onder onze samenleving en economie, waarin altijd behoefte blijft bestaan aan gekwalificeerde vakmensen. Wij kiezen daarom voor meer investeringen in het beroepsonderwijs.

Wij ondersteunen het kleinschalig beroepsonderwijs, herkenbaar voor studenten en goed aangesloten op de vraag van werkgevers in de eigen regio. De nieuwe kleinschalige MBO-vakcolleges zijn daarvan een goed voorbeeld. Wij willen meer mogelijkheden om leerlingen in de beroepspraktijk op te leiden en niet alleen scholieren, maar ook leraren de mogelijkheid bieden om stage te lopen in de beroepspraktijk. Wij willen dat ook het praktijkonderwijs wordt afgerond met een diploma, dat wordt herkend en erkend op de regionale arbeidsmarkt.

De overgang van het VMBO naar het MBO, en van het MBO naar het HBO verdient meer aandacht, omdat de overgang voor te veel jongeren nog te groot is. Een betere loopbaanoriëntatie en schakelprogramma's kunnen voorkomen dat zij achterop raken of voortijdig uitvallen. Ook steunen wij de zogeheten doorlopende vakmanschaproutes, waarbij

de VMBO- en MBO-opleiding tot en met de startkwalificatie in een doorlopende leerroute worden vormgegeven.

Ten slotte kiezen we ervoor om de kwalificatieplicht te verhogen tot 21 jaar, met uitzondering van degenen die zelf in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Op die manier verkleinen we de kans dat jongeren zonder diploma de school verlaten.

3.3.5 – De beste leraren voor de klas

Te vaak wordt in het onderwijs het hele stelsel op zijn kop gezet om de kwaliteit te verbeteren. Daar geloven wij niet in. De beste investering in de kwaliteit is te zorgen voor meer tijd, geld, aandacht én waardering voor de leraar.

Wij kiezen voor een betere lerarenopleiding met aparte specialisaties voor jonge en oudere kinderen in het basisonderwijs en een eigen lerarenopleiding voor het beroepsonderwijs. Ook mogen de lerarenopleidingen studenten selecteren aan de poort. Met meer academisch opgeleide leraren in het basisonderwijs en het terugdringen van onder- en onbevoegde docenten in het voortgezet onderwijs leveren we een belangrijke bijdrage aan het vergroten van de kwaliteit. Extra aandacht is er voor de inzet op voldoende bevoegde leraren in die vakken waar op korte termijn een tekort dreigt.

Om het vak van leraar aantrekkelijker te maken willen we leraren die permanent investeren in hun eigen ontwikkeling hiervoor de tijd bieden en ook beter belonen. Ook moeten leraren meer vrijheid krijgen voor de eigen invulling van hun werk.

3.3.6 – Recht op onderwijs op maat

Omdat ieder kind recht heeft op onderwijs is het idee achter het passend onderwijs op zich goed; de praktijk is echter veel te bureaucratisch, te weinig gericht op preventie en daardoor niet effectief. Te veel kinderen zitten alsnog thuis in plaats van op school. Wij willen dat scholen meer mogelijkheden en middelen krijgen om maatwerk te bieden, zowel voor kinderen die meer zorg nodig hebben als voor kinderen die meer uitdaging nodig hebben.

Het recht op onderwijs geldt ook voor kinderen van vluchtelingen. Momenteel krijgen basisscholen voor kinderen van vluchtelingen slechts één jaar extra bekostiging. Dat is te weinig omdat deze kinderen niet alleen de taal nog moeten leren, maar ook extra aandacht nodig hebben door wat ze hebben meegemaakt.

3.3.7 – Burgerschap op elke school

Voor ons heeft het onderwijs een brede, vormende opdracht in aansluiting op de opvoeding door de ouders thuis. Voor de brede vorming willen wij op alle onderwijsniveaus burgerschap, geschiedenis, filosofie, identiteit en maatschappelijke betrokkenheid integraal onderdeel maken van het lespakket. Kennis van de Nederlandse samenleving en van ieders rechten en plichten zijn cruciaal om goed mee te kunnen doen. Zeker in het beroepsonderwijs krijgt burgerschapsvorming nu nog onvoldoende aandacht.

Er moeten bevoegde docenten voor de klas staan en er moet kwalitatief hoogstaand materiaal beschikbaar komen.

3.3.8 – Terugdraaien leenstelsel

Het leenstelsel dat begin 2015 door VVD, PvdA, D66 en GroenLinks is ingevoerd, heeft nu al

grote consequenties voor de toegankelijkheid van het onderwijs. Wij vinden het onacceptabel om in het onderwijs drempels op te werpen, waardoor leerlingen van lager opgeleide ouders en jongeren met een beperking minder gaan studeren. Daarmee gaat het stelsel in tegen de grondgedachte van ons onderwijs: gelijke kansen voor iedereen die zijn talenten wil benutten.

Het leenstelsel vergroot de scheidslijn tussen hoger- en laagopgeleiden in onze samenleving en de toegankelijkheid van het onderwijs staat op het spel. Wij willen daarom het huidige leenstelsel terugdraaien

en de basisbeurs voor de bachelorfase opnieuw invoeren.

De kwaliteitsimpuls in het hoger onderwijs, die betaald werd met het afschaffen van de basisbeurs, blijft behouden. De OV-studentenkaart wordt vervangen door een tegemoetkoming in de reiskosten.

3.3.9 – Kwaliteit universiteiten

De Nederlandse universiteiten presteren goed, maar niet excellent. In de internationale vergelijkingen dalen de Nederlandse universiteiten de laatste jaren. Universiteiten lopen aan tegen een grotere verantwoordingsdruk om het rendement van hun werkzaamheden te 'bewijzen'. Deze ontwikkelingen moeten worden gekeerd.

Universiteiten moeten zich weer volledig kunnen richten op hun kernactiviteiten. Daarom willen we wetenschappelijk onderzoek ontdoen van de onnodige bureaucratische ballast van subsidieaanvragen, verantwoordingen, rapportages en visitaties. Hierdoor kan geld voor onderzoek ook daadwerkelijk aan onderzoek worden besteed.

Wij willen daarnaast investeren in de onderwijsgevende kwaliteiten van docenten. Ook worden onderwijsgevende kwaliteiten voortaan meegewogen bij het verlengen van een aanstelling, salariëring en promotiekansen, zoals dat bij veel internationale topuniversiteiten gebruikelijk is. Tot slot moet er ruimte blijven voor kleine studies en specialistische vakgebieden.

3.3.10 – Aanpak laaggeletterdheid

In Nederland zijn er ruim 2,5 miljoen mensen die moeite hebben met lezen en schrijven en daardoor moeilijker mee kunnen doen in de samenleving. Dat is een ongekend hoog aantal en voor deze mensen een serieuze handicap in een wereld van internet, e-mail en sociale media.

Wij willen dat deze mensen opnieuw de kans krijgen om aan de vaardigheden te werken die zij nodig hebben om mee te kunnen doen. Een brede landelijke aanpak laaggeletterdheid is nodig en gemeenten, werkgevers en onderwijsinstellingen kunnen meer doen om laaggeletterdheid snel te signaleren en aan te pakken.

IV Zorg voor elkaar

We blijven met zijn allen steeds langer gezond en worden daardoor steeds ouder. Gezond leven, de vooruitgang van de medische wetenschap en de toewijding van vele deskundige artsen, verpleegkundigen en verzorgenden leveren een grote bijdrage aan de kwaliteit van ons leven.

Maar er is ook een andere kant aan de zorg. Heel veel Nederlanders maken zich juist grote zorgen over de toekomst van de ouderenzorg en de gezondheidszorg. De grote veranderingen van de afgelopen periode in de thuiszorg en de verpleegzorg hebben veel oudere en kwetsbare mensen in grote onzekerheid gebracht. Ook maken steeds meer mensen zich oprechte zorgen of zij nu of later de zorg nog wel kunnen betalen. Het eigen risico en de stapeling van eigen bijdragen maakt dat mensen zorg mijden of een noodzakelijk bezoek aan een arts uitstellen. Ten slotte zien veel mensen in de zorg door de bomen het bos niet meer. De wereld van de zorg en de zorgverzekeraars is onoverzichtelijk en veel te ingewikkeld. Er zijn te veel regels, te veel administratie en te weinig hulp.

Wij begrijpen die zorgen. En wat ons betreft past daar maar één antwoord op: de belofte dat bij alle veranderingen wij met elkaar in dit land altijd zullen blijven zorgen voor de mensen die dat nodig hebben. Professionele zorg en mantelzorg, in een instelling of thuis. Deze belofte om voor elkaar te zorgen is voor ons niets anders dan het oude, vertrouwde idee van solidariteit met de zwakkeren in de samenleving. Daar zullen wij nooit aan tornen.

Zorg gaat over mensen; wij kiezen daarom voor een zorgstelsel waarin de patiënt centraal staat, waarin professionele zorg en zorg door familie of bekenden goed aansluiten en langdurige en intensieve zorg in alle fasen van het leven beschikbaar is als dat nodig is. Wij willen voldoende ruimte en tijd voor een goed gesprek over de kwaliteit van leven en een naderend levenseinde.

In de zorg dichtbij huis werken huisartsen, wijkverpleging, thuiszorg, familie en mantelzorg intensiefsamen. Zorgverzekeraars, instellingen en de (gemeentelijke) overheid helpen daarbij. Wij kiezen voor meer samenwerking en minder marktwerking!

4.1 – Goede zorg is dicht bij mensen

Zorg heb je nodig als je ziek bent, ouder wordt of leeft met een handicap of beperking. De meeste mensen die zorg nodig hebben willen dit zo goed en lang mogelijk in hun eigen omgeving organiseren.

Wij willen deze zorg dichtbij huis versterken en beter organiseren, zodat de professionele zorg en ondersteuning beter aansluiten bij de keuzes van mensen om zo lang mogelijk regie over hun eigen leven te willen houden. Innovatie en nieuwe medische inzichten kunnen daarbij helpen en het persoonsgebonden budget kan een belangrijk instrument zijn om die zorg naar eigen wens in te richten.

Wij ondersteunen lokale en regionale initiatieven, waarbij buurten, verenigingen, bedrijven, kerken, etc met elkaar deze alledaagse zorg voor ouderen en zieken in hun eigen omgeving organiseren.

4.1.1 – Mantelzorg

Mantelzorg is geen keuze. Het overkomt je. Iemand van wie je houdt wordt ziek en daar zorg je voor. Dat doen maar liefst 3,5 miljoen mensen in Nederland, waarvan driekwart dit dagelijks, langdurig en intensief doet, in veel gevallen zelfs dag en nacht.

De zorg in Nederland zou ondenkbaar zijn zonder de inzet, liefde en aandacht van deze mantelzorgers. Wij hebben daar grote waardering voor en voelen het als een plicht om hun zorg te ondersteunen en te vergemakkelijken.

Daarom willen wij mantelzorgers meer inspraak geven bij de zogenaamde keukentafelgesprekken: de gemeente kan de zorg nooit korten als de mantelzorger in redelijkheid aangeeft overbelast te zijn. Ook de wijkverpleegkundige moet bij het oordeel over hoeveel zorg iemand nodig heeft, goed kijken naar de draagkracht van de mantelzorger en dit afstemmen met de gemeente. Vooraf moet dan duidelijk zijn welke zorg gebruikelijk is en wat daardoor als zorgvraag wordt aangemerkt.

Om mantelzorgers af en toe even op adem te laten komen, willen wij meer ruimte voor respijtzorg en dagopvang. Dit vraagt altijd om maatwerk, zodat de familie met een gerust hart de zorg voor even kan overlaten aan anderen.

Om mantelzorgers financieel te ondersteunen stellen wij in dit verkiezingsprogramma een ‘zorgbonus’ voor als compensatie voor mensen die verlof opnemen of minder gaan werken om de zorg voor een naaste te kunnen bieden. Patiënten die door mantelzorgers verzorgd worden krijgen een korting op de eigen bijdrage. Ook willen wij dat iemand met een AOW-uitkering niet langer wordt gekort als hij of zij een familielid of vriend in huis neemt om deze te verzorgen. Dat is een boete op zorgzaamheid en solidariteit!

4.1.2 – Betere zorg thuis

Bij de zorg aan huis spelen de huisarts en de wijkverpleging een belangrijke rol. Wij willen meer gezamenlijke initiatieven om deze zorg dichtbij huis mogelijk te maken en de samenwerking tussen huisarts, gemeente, wijkverpleging, verpleeghuis en ziekenhuizen te verbeteren.

Binnen de wijkverpleging kan nog meer vanuit het perspectief van de cliënt naar de zorgvraag gekeken worden, ook al gaat dit over de verschillende zorgdomeinen heen. De cliënt mag hiervan in de zorgvraag geen hinder ondervinden.

In drie van de vier gevallen hebben mensen de wijkverpleging meer dan een jaar nodig voor bijvoorbeeld goede nachtzorg, intensieve kindzorg, palliatieve zorg aan huis of wondverzorging. Wij willen dat als het nodig is ook persoonlijke verzorging, zoals douchen, onder de zorg van de wijkverpleging wordt gebracht. Zorgverzekeraars en gemeenten dienen zorg aan huis beter te faciliteren en te ondersteunen. Daarbij worden ook technologische innovaties gestimuleerd. Zo kunnen dankzij eHealth toepassingen bij chronisch zieke patiënten controles thuis worden verricht. Dat scheelt een extra bezoek aan het ziekenhuis.

Betere zorg thuis vraagt ook om meer aandacht voor het welzijn van ouderen en gehandicapten. De overheid kan dit niet alleen, maar kan wel haar aandeel leveren in het aanbod van o.a. welzijnswerk, geestelijke verzorging en de aandacht voor eenzaamheid.

4.1.3 – Langdurige zorg

Waar het bij kortdurende zorg soms letterlijk gaat om het weer op de been helpen van een patiënt, gaat het bij langdurige zorg aan ouderen, chronisch zieken of mensen met een beperking vooral om het bieden van kwaliteit van leven. Deze langdurige zorg thuis is voor familie en mantelzorgers zwaar en omdat mensen langer thuis blijven wonen zien we dat ook de zorg in verpleeghuizen intensiever en zwaarder is geworden.

Daarom kiezen wij in de langdurige zorg voor meer investeringen in de kwaliteit van de medewerkers. In de gehandicaptenzorg kunnen ouders en kinderen blijven rekenen op de noodzakelijke en dikwijls intensieve zorg; een leven lang.

Cliënten die langdurige zorg en ondersteuning nodig hebben moeten ongeacht de van toepassing zijnde regels een passende oplossing kunnen krijgen. Het budget volgt de cliënt in plaats van andersom. Persoonsvolgende bekostiging kan hierbij een goed instrument zijn.

In verpleeghuizen of instellingen voor mensen met een beperking staat de kwaliteit van leven voorop. Juist daarom willen wij het verzorgend personeel alle ruimte bieden om die zorg op een menselijke manier te bieden. De computer mag aan de kant en onnodige regels worden geschrapt, zodat het personeel alle aandacht op de zorg kan richten.

Goede ouderenzorg is voor ons een kwestie van beschaving. Het gaat om liefdevolle en waardevolle zorg, die veelal op kleine schaal kan worden georganiseerd. Wij willen dat er voor ouderen voldoende aandacht is, ook voor gesprekken rond levensvragen en zingeving en het naderende levenseinde.

4.1.4 – Geestelijke gezondheidszorg (GGZ)

In de geestelijke gezondheidszorg zijn de afgelopen jaren veel veranderingen doorgevoerd, die hele kwetsbare mensen betreffen. In verschillende delen van het land wordt een significante toename van problemen met verwarde mensen gemeld. Wij zijn bezorgd of mensen met psychische problemen wel snel genoeg de zorg krijgen die ze echt nodig hebben. Voldoende geestelijke gezondheidszorg thuis en in de buurt is noodzakelijk. Wij willen dat in elke regio goede 24-uurs crisiszorg beschikbaar is. Deze mensen horen niet op straat rond te zwerven of onterecht in een politiecel te zitten. De rol en positie van de familie in de geestelijke gezondheidszorg is heel belangrijk. Hun betrokkenheid kan worden vergroot en versterkt.

4.2 – Betere en betaalbare zorg

In de gezondheidszorg is er de afgelopen jaren veel veranderd. Te veel, en soms ook te snel en ondoordacht wat ons betreft. Dit kabinet heeft belangrijke onderdelen van de zorg bij de gemeenten neergelegd, en langer geleden heeft de politiek gekozen voor een systeem van marktwerking met zorgverzekeraars in een leidende rol.

Hoewel wij niet geloven in het nut van nieuwe stelselwijzigingen, kunnen we wel flinke slagen maken in de zorg door meer ruimte te geven aan de echte zorgverleners, meer samenwerking en minder marktwerking. Alleen zo kunnen we ervoor zorgen dat weer de patiënt en niet de regels centraal staan in de zorg.

4.2.1 – Ruimte voor professionals

Net als de agent op straat of de leraar voor de klas, hebben we de (wijk)verpleegkundige aan het bed en de arts in de spreekkamer opgezadeld met een eindeloze hoeveelheid regels, administratie en bureaucratie. Dit belemmert hun focus op waar het in de zorg werkelijk om gaat: de zorg en aandacht voor de patiënt en cliënt.

De praktijk kent verschillende goede voorbeelden van regelarme zorginstellingen die laten zien dat het anders kan door op het vakmanschap van verpleegkundigen en artsen te vertrouwen en overbodige regels te schrappen zonder in te leveren op de kwaliteit. Die werkomstandigheden kunnen weer voor alle professionals gaan gelden. Wij willen daarom medewerkers en instellingen zelf de ruimte laten om aan te geven welke regels overbodig zijn, zodat meer tijd overblijft voor de zorg en aandacht voor patiënten. Dit geldt ook voor de regels en overbodige inspecties door de Nederlandse zorgautoriteit en de verschillende inspecties.

4.2.2 – De zorgverzekeraar begrensd

Weinig mensen maken gebruik van de mogelijkheid om aan het eind van het jaar over te stappen op een nieuwe zorgverzekering. Iemand die ooit heeft geprobeerd op die manier een goedkopere zorgverzekering te vinden, weet dat dit niet eenvoudig is. Het bestuderen van de kleine lettertjes en de onderlinge verschillen is een immens karwei.

Wij willen een einde maken aan de grote en kleine verschillen tussen de polissen waardoor mensen nauwelijks in staat zijn een afgewogen keuze te maken. Wij verplichten de zorgverzekeraars om in ieder geval één overzichtelijke standaardpolis met gelijke voorwaarden als de andere verzekeraars aan te bieden. Dit vereenvoudigt de vergelijking en laat ruimte voor concurrentie op aanvullende verzekeringen waar burgers zelf voor kunnen kiezen. Ook willen wij een einde maken aan de budgetpolissen; deze tasten de solidariteit aan.

4.2.3 – Minder marktwerking en een stop op winstuitkeringen

Onder het huidige kabinet is de marktwerking in de zorg steeds meer een doel op zich geworden. Nadat de minister eerst de langdurige zorg, wijkverpleging en de ggz-zorg naar de zorgverzekeringswet heeft overgeheveld, heeft het kabinet vervolgens de zorgverzekeraars volledig financieel risicodragend gemaakt voor die zorg, terwijl bekend was dat de risicoverevening niet op orde is. Hierdoor is een ongewenste prikkel voor zorgverzekeraars ontstaan om chronisch zieken en gehandicapten niet als verzekerde toe te laten. Op deze manier wordt de solidariteit ondermijnd en daarom wordt deze maatregel ongedaan gemaakt.

Ook op andere terreinen blijkt dat de organisatie van het toezicht in de zorg vaak onhelder is. Taken voor regelgeving, toezicht en handhaving lopen vaak door elkaar heen in een wirwar

*Meer ruimte en
verantwoordelijkheid
voor verpleegkundigen
en artsen kunnen
voorkomen dat de zorg
teveel wordt bepaald
door regels en geld. De
zorg kan beter worden
georganiseerd op basis
van vertrouwen,
vakmanschap en
verantwoording
achteraf.*

van organen en organisaties, zoals bijvoorbeeld in het geval van de Nederlandse Zorgautoriteit.

Om de marktwerking in de zorg verder te beteugelen willen wij een verbod op winstuitkeringen door zorgverzekeraars, zorginstellingen en ziekenhuizen. Geld dat voor de zorg is bedoeld moet in de zorg blijven of tot lagere premies leiden en mag niet als winst in de zakken van investeerders of aandeelhouders verdwijnen. Wij willen dat zorgverzekeraars en zorgkantoren vaker meerjarencontracten met zorgaanbieders sluiten over de te behalen gezondheidswinst en de prijs, waarbij rekening wordt gehouden met de kenmerken van de bevolkingsgroep waaraan de zorg wordt geleverd.

Door steeds ingewikkelder aanbestedingsregels uit Brussel gaat er ook in de zorg steeds meer geld op aan papier, procedures en adviseurs. Wij kiezen er daarom voor dat de zorg wordt uitgezonderd van de verplichting tot Europees aanbesteden.

4.2.4 – Verlaging eigen risico en beperking eigen bijdragen

De grootste zorg van mensen over de kosten in de zorg gaat over het eigen risico. In minder dan tien jaar tijd is dit eigen risico meer dan verdubbeld van 150 euro per jaar in 2008 tot 385 euro in 2016. Voor veel mensen, in het bijzonder chronisch zieken, ouderen en mensen met een beperking, is dat veel geld. Zeker aan het begin van ieder kalenderjaar is een bezoek aan de arts of het ziekenhuis voor hen een kostbare aangelegenheid.

Wij vinden dat het anders kan. Het eigen risico blijft een goed instrument om de kosten in de hand te houden, maar een forse verlaging van het eigen risico maakt dat de lasten voor de zorg eerlijker worden verdeeld onder gezonden en zieken.

Het reguliere bezoek aan de huisarts blijft wat ons betreft buiten het eigen risico vallen, zodat iedereen toegang blijft houden tot medische zorg. Ook voor minderjarige kinderen komt er geen eigen risico voor medisch specialistische zorg; wij vinden het belangrijk dat ouders altijd de mogelijkheid hebben om met hun kinderen het zekere voor het onzekere te nemen.

4.2.5 – Beheersing van de zorguitgaven

Ondanks alle bezuinigingen blijven de kosten in de zorg de komende jaren verder stijgen. Dat heeft te maken met de vergrijzing, maar ook met de kosten voor nieuwe medische behandelingen en medicijnen. Dat maakt dat het noodzakelijk blijft om de groei van de zorguitgaven in de hand te houden door net als de afgelopen jaren bestuursakkoorden te sluiten met een maximum uitgavenplafond. De beheersing van de zorgkosten zal vooral worden opgebracht door meer innovatie, een grotere doelmatigheid en meer zorg dichtbij huis door de huisarts en de wijkverpleging.

Een belangrijke kostenpost in de zorg wordt gevormd door de medicijnen. Dat gaat zowel over het terugdringen van de verspilling van medicijnen, als om de vaak hoge kosten voor nieuwe medicijnen. Voor dat laatste willen wij internationaal meer samenwerken om de macht van farmaceutische bedrijven aan banden te leggen. Om het probleem van medicijntekorten aan te pakken willen we samen met de artsen en apotheken een lijst opstellen van kritieke geneesmiddelen, waarvan altijd voldoende voorraad moet zijn. Daarnaast vinden we dat fabrikanten en tussenhandel, die verwijtbaar of zelfs opzettelijk tekorten laten ontstaan, stevig beboet moeten worden.

Ook bij de aanschaf van medische apparaten, operatiehandschoenen etc. valt nog veel besparingswinst te boeken. Het is ons een raadsel waarom ziekenhuizen en zorgverzekeraars nog steeds niet gezamenlijk inkopen. Dat kan echt anders. Door samenwerking te bevorderen en lagere prijzen af te dwingen, in nationaal en internationaal verband.

4.3 - Preventie werkt

Nog altijd is preventie de beste investering om ervoor te zorgen dat mensen van jong tot oud, langer gezond blijven en de regie over hun eigen leven houden. Wij willen dat preventie in brede zin de prioriteit wordt van de gezondheidssector én de volgende minister van volksgezondheid.

Daarom is een brede aanpak van preventie nodig waarbij zorgverzekeraars, overheden en maatschappelijke organisaties gezamenlijk afspraken maken over onder andere de inzet voor meer speel- en sportmogelijkheden in de buurt, het mogelijk maken voor alle kinderen om in een rookvrije omgeving op te groeien, het weren van suikerhoudende dranken op school en het inzetten op meer voorlichting en onderzoek.

De komende jaren zal het aantal mensen met een of meerdere chronische aandoeningen sterk groeien. Dat maakt dat ook afspraken gemaakt worden om chronisch zieken beter bij de samenleving te betrekken, in hun werk, in vrijwilligerswerk of in de zorg voor hun naasten.

De overheid moet stappen zetten om de integrale bekostiging van preventie mogelijk te maken, zodat de focus in de zorg kan verschuiven van ziekte en zorg naar gezondheid en gedrag. Een gezonde levensstijl met voldoende beweging en gezonde eet- en drinkgewoontes moet voor jong en oud gestimuleerd worden.

Dat begint wat ons betreft bij toekomstige ouders die tijdens de zwangerschap kunnen worden geholpen om te stoppen met roken en drinken. Ook voor ouderen is meer bewegen belangrijk om actief mee te kunnen blijven doen. Wij willen daarnaast dat de overheid een breed tabaksontmoedigingsbeleid voert, waar een stapsgewijze verhoging van accijns op tabak onderdeel van is.

Afspraken over het verminderen van suiker, zout en vet in voedingsproducten worden minder vrijblijvend, door onder andere het invoeren van een suikerbelasting. De opbrengsten van de suikerbelasting gaan naar meer voorlichting en onderzoek en het stimuleren van sport in de eigen buurt.

4.4 – Zorg, zingeving en zeggenschap

In de zorg hebben mensen altijd het recht om eigen keuzes te maken, over zowel de zorg als de kwaliteit van leven. Dat vraagt tijd en ruimte voor een goed gesprek tussen de patiënt, zijn of haar naasten en de arts of verpleegkundige. Zingeving hoort daarbij een integraal onderdeel te zijn van goede op de persoon afgestemde gezondheidszorg. Het recht om te kiezen geldt ook voor de keuze van de eigen huisarts of specialist.

4.4.1 – De stem van de burger

Inspraak in de zorg is wat ons betreft niet beperkt tot het gesprek tussen de arts en de patiënt.

Ook de zorgverzekeraars moeten het gesprek aangaan en verantwoording afleggen over hun beleid. De burger moet meer kunnen meepraten en meebeslissen over de zorg. De rol van patiëntenorganisaties in de zorg is nog te gering. Wij willen dat de cliëntenraden en WMO-adviesraden weer in staat worden gesteld om niet alleen mee te praten over beleid, maar ook naast de patiënt te kunnen gaan staan bij geschillen.

Tenslotte willen we ook in de zorg de mogelijkheid instellen dat burgers met een *'right to challenge'* voorstellen doen om zelf de zorg in hun omgeving te organiseren als alternatief voor door de overheid of de zorgverzekeraars aangeboden zorg.

4.4.2 – Een waardige laatste levensfase

Nu steeds meer mensen in goede gezondheid oud worden, en tot op hoge leeftijd min of meer zelfstandig blijven, gaat er steeds meer aandacht uit naar deze laatste fase van het leven. Voor ons is hierbij van groot belang dat belangrijke waarden als aandacht en warmte voor de patiënt voorop staan. Keuzes over de laatste fase van het leven gaan altijd over zingeving en ethische afwegingen.

Wij staan voor verdere verruiming van mogelijkheden voor palliatieve zorg en hospices in een goede samenwerking met gemeenten en zorgverzekeraars. Wij zijn geen voorstander van een verdere verruiming van de euthanasiewetgeving of een wetsvoorstel dat een recht op levensbeëindiging regelt. Wat ons betreft biedt de huidige wetgeving voldoende ruimte in samenhang met de juiste waarborgen.

V Eerlijke economie

De crisis is voorbij, juicht het kabinet voorop. Maar het voorzichtig herstel van de economie wordt nog niet door veel mensen zo gevoeld en nieuwe risico's liggen op de loer. Vooral de middengroepen zijn hard getroffen. Hun banen verdwenen, hun lasten stegen en de vertrouwde zekerheid van een vast contract, een eigen huis of een zeker pensioen bleek minder groot dan gedacht.

De opeenvolgende crises met de banken, de economie en de euro hebben vooral het vertrouwen in de economie geschaad. Het economisch optimisme van de jaren negentig is vervlogen en het vertrouwen dat onze kinderen en kleinkinderen het beter krijgen zijn we kwijt. De genoemde crises waren geen incidenten. Ze kwamen voort uit een groot moreel tekort en onachtzaamheid bij overheden, banken en bedrijven. De snelle winst op korte termijn was belangrijker geworden dan ons gemeenschappelijk belang op de lange termijn. Alleen als we deze tekortkomingen onder ogen zien kunnen we een herhaling van deze crises voorkomen en een begin maken met het herstel van vertrouwen in een eerlijke economie .

In een eerlijke economie profiteert iedereen mee van het werk dat we samen verzetten. Dat is nu niet het geval. Mensen op de werkvloer trekken steeds vaker aan het kortste eind. Ze zijn vaker werkloos of aangewezen op kleine losse baantjes of tijdelijke contracten. Een eerlijke economie verbindt de belangen van werknemers en werkgevers, van rendement en verantwoordelijkheid. Wie werkt moet aan één baan genoeg hebben om zichzelf of het gezin te onderhouden. Wij willen geen oneerlijke concurrentie op de waarborgen van een vast contract en kiezen voor duurzame en bestendige arbeidsrelaties. In een eerlijke economie draagt iedereen bij aan collectieve regelingen en hebben alle werkenden recht op ondersteuning bij ziekte of arbeidsongeschiktheid. Ook op dit vlak is er nog een wereld te winnen.

Een eerlijke economie is ook een duurzame economie, waar ondernemerschap loont en groei en bedrijvigheid de toekomst van onze kinderen versterkt in plaats van belast. Dat is wat rentmeesterschap betekent. Wij nemen afstand van de wegwerpcultuur waarin mensen, de natuur en natuurlijke hulpbronnen na gebruik worden afgedankt. Wij nemen afstand van de jachtige 24-uurseconomie, waarin alles draait om kopen en consumeren.

De kansen liggen er. Volop. Vrijwel geen land drijft zoveel handel met het buitenland en heeft zo'n diverse combinatie aan economische activiteit. We zijn sterk in innovatie, landbouw en voeding met universiteiten als die van Eindhoven en Wageningen als knooppunt. Via Schiphol en Rotterdam zijn we verbonden met de rest van de wereld. We verbinden traditie en toekomst in conglomeraten en regio's van familiebedrijven en start ups. Het vertrouwde Rijnlandmodel staat garant voor stabiele en harmonieuze arbeidsverhoudingen.

De crises hebben ons geleerd dat economie en moraal niet los verkrijgbaar zijn. Nieuwe bubbels liggen op de loer. Wij kijken daarom verder dan alleen naar de omzet en winstcijfers. We spreken ondernemers, bankiers en consumenten aan op hun wezenlijke bijdrage die zij aan de samenleving leveren; in goede arbeidsverhoudingen, in deugdelijke producten en eerlijk zaken doen.

5.1 – Een duurzame groei agenda

Ons plan voor een eerlijke economie versterkt de basis voor de welvaart en het welzijn van de komende generaties. Iedere ondernemer weet dat de kost voor de baat uitgaat. Dat betekent dat

we nu verstandig moeten investeren in de economie van morgen: in kennis, innovatie en duurzame groei.

We beginnen vanuit een achterstand. Het huidige kabinet heeft flink bezuinigd, maar nagelaten om vooruit te kijken en daadwerkelijk te investeren in de toekomst. Wij willen een beter land doorgeven en kiezen daarom in de komende jaren voor een stevige impuls op weg naar groei, innovatie en een duurzame toekomst. Niet van bovenaf maar door mensen en bedrijven zelf in staat te stellen deze keuzes te maken.

5.1.1 – Alle gebouwen in 2035 CO2-neutraal

Een duurzame toekomst vraagt om een forse investering in de economie en infrastructuur van ons land. Om dat mogelijk te maken richten we een ontwikkelingsbank voor Technologie, Innovatie & Duurzaamheid op als aanjager voor de verandering. Deze bank kan geld aantrekken op de kapitaalmarkt en daarmee kunnen we onder meer alle woningen, bedrijven en gebouwen voor het jaar 2035 duurzaam isoleren, wijk voor wijk en straat voor straat.

Isolatie van gebouwen is namelijk een van de meest effectieve manieren om de uitstoot van CO2 terug te dringen. De overheid, bedrijven en corporaties staan voor een gezamenlijke opdracht om deze transitie in te vullen.

5.1.2 – Naar een circulaire economie

Een tweede stap op weg naar een duurzame toekomst is de groei naar een circulaire economie waarbij uiteindelijk alle producten na gebruik hergebruikt worden. Afval wordt een grondstof met een nieuwe bestemming. Met onze innovatieve afvalbranche en topuniversiteiten als Delft en Twente kunnen we leidend zijn in de beweging naar een circulaire economie. Dat levert ook nieuwe bedrijvigheid en werkgelegenheid op. Het nieuwe kabinet moet met het bedrijfsleven, de afvalbranche en de wetenschap de handen ineenslaan om deze broodnodige omslag te maken.

5.1.3 – Verduurzamen van de energievoorziening

Om onze energievoorziening te verduurzamen zetten we in op energiebesparing, CO2-reductie en investeren we in de opwekking van duurzame energie. Op grond van de klimaatafspraken in Parijs wordt ook van Nederland een extra inspanning gevraagd. Wij verwelkomen lokale initiatieven voor duurzame energie op voorwaarde dat de omwonenden daar zelf profijt van hebben, bijvoorbeeld door een lagere energierekening of een jaarlijkse investering in de lokale gemeenschap. Ook wanneer windmolens die met subsidie zijn neergezet na afloop van de subsidieperiode met winst worden doorverkocht, vloeit een deel van de opbrengst terug naar de samenleving. Dergelijke winsten kunnen ook via de nieuwe ontwikkelingsbank opnieuw worden geïnvesteerd in innovatieve projecten voor hernieuwbare energie.

5.1.4 – Waarborgen van leveringszekerheid

In de nieuwe geopolitieke verhoudingen in de wereld schromen energieleverende landen niet om de levering van gas, elektriciteit of olie in te zetten als drukmiddel. Nederland dient daarom de eigen leveringszekerheid in de toekomst te garanderen. Dat kan deels door de transitie naar lokale duurzame bronnen, maar zal de komende jaren ook moeten door een

goede spreiding van de import van fossiele brandstoffen: minder fossiel uit meer landen, om de afhankelijkheid van een land als Rusland te beperken.

5.1.5 – Recht doen aan Groningen

Heel Nederland heeft de afgelopen decennia geprofiteerd van het Gronings gas. Nu de lasten van de gaswinning zichtbaar worden, moeten we bereid zijn om de Groningers royaler te laten delen in de opbrengsten. De Groningers moeten daar net zo veilig kunnen wonen als in de rest van Nederland. Daarom moeten het kabinet en de NAM ervoor zorgen dat de inwoners en bedrijven in Groningen die schade lijden of hebben geleden door de gaswinning, volledig worden gecompenseerd. Investerings zijn nodig om ervoor te zorgen dat Groningen ook in de toekomst een vitale, leefbare provincie blijft met voldoende bedrijvigheid en werkgelegenheid.

5.1.6 – Investeren in innovatie

Creativiteit en innovatie zijn de sleutelwoorden van de Nederlandse economie. Dat geldt voor de traditionele maakindustrie, als zeker ook voor de creatieve industrie. Toch blijven de investeringen in innovatie al jarenlang achter bij landen als Zweden, Denemarken en Duitsland. Het verschil zit vooral in lagere investeringen door bedrijven zelf.

Om in de Europese top van innovatieve landen te blijven, gaan universiteiten, ondernemers en de overheid vergaand samenwerken. Die samenwerking is niet vrijblijvend en niet gratis. Daarom reserveren wij structureel substantiële middelen voor investeringen in kennis en innovatie, op voorwaarde dat het bedrijfsleven hier zelf ook substantieel aan bijdraagt. Binnen het lopende topsectorenbeleid bieden we regionale partners meer ruimte voor eigen prioriteiten.

Een uitstekende digitale infrastructuur en snel internet vormen een basisvoorziening voor een innovatieve economie. Wij stellen de digitale infrastructuur op gelijk niveau met de ‘oude’ infrastructuur op het land, het water en in de lucht. Daarvoor wordt de verantwoordelijkheid binnen de overheid op één plek belegd met een duidelijk mandaat. Op deze manier kunnen we procedures en investeringen versnellen en de financiële middelen effectiever besteden.

5.1.7 – Ruim baan voor MKB en familiebedrijven

In de eerlijke economie kiezen we voor bedrijven en ondernemers, die in de ontwikkeling en productie van goederen of dienstverlening daadwerkelijk iets toevoegen aan onze samenleving. Het kloppend hart van deze sectoren wordt gevormd door kleine ondernemers en familiebedrijven. Zij zorgen voor ruim 70% van de banen in ons land, zijn een bron van innovatie en kennen een sterke lokale of regionale inbedding.

Ondernemers die met hard werken voor eigen risico een zaak hebben opgebouwd, hebben vanzelf meer oog voor de lange termijn en de belangen van hun eigen medewerkers. Daarom bieden wij deze ondernemers meer ruimte hun zaak op te zetten en uit te bouwen, door minder regels te stellen en het voor deze bedrijven eenvoudiger te maken om personeel in dienst te nemen.

5.1.8 – Kansen voor de maatschappelijke onderneming

In de markt groeit de vraag naar maatschappelijke ondernemingen. Dat zijn ondernemingen die niet in de eerste plaats winst willen maken maar ook een maatschappelijke missie voor ogen hebben. Dit kan gaan om een restaurant voor mensen met een handicap of een coöperatieve supermarkt in een krimpgebied die open wil blijven om de leefbaarheid te

behouden. Deze ondernemers zijn pioniers in een eerlijke economie die meer draait om welzijn dan om winst. Wij zijn hun ambassadeur en zetten ons in voor meer ruimte en passende regels.

5.1.9 – Bedrijven naar Nederland halen

Naast de groei van Nederlandse bedrijven willen we ook meer bedrijven uit het buitenland naar Nederland halen. We gaan de boer op met de boodschap dat ons land voor buitenlandse bedrijven een aantrekkelijk, veilig en stabiel land is om te investeren. Wij zijn de poort naar de Europese markt met hoogwaardig personeel, onderwijs en infrastructuur en transparante en betrouwbare fiscale voorzieningen.

5.1.10 – Versterken internationale handel

Nederland is niet alleen een interessant land om te investeren, ook de internationale handel zit ons al eeuwenlang in het bloed. In Europa maar ook in opkomende markten als Azië, Zuid-Amerika en Afrika. Juist met die regio's kunnen wij meegroeien door de goede uitgangspositie die we op die continenten al hebben verder te versterken. Ook hier is het aan ondernemers om te ondernemen, maar kan de overheid helpen door het verbeteren van de randvoorwaarden, financiering en het leggen van contacten.

5.1.11 – Opkomen voor Nederlandse belangen

In een wereld van *hedgefunds* en durfkapitalisten heeft niet elke investeerder het algemeen belang voor ogen. We willen niet lijdzaam toekijken als solide Nederlandse bedrijven een gemakkelijke prooi worden voor internationale overnames, speculaties of korte termijn winstbejag. Wij vinden dat de overheid in dit soort gevallen – via economische diplomatie – scherper en pro-actiever kan opkomen voor het Nederlandse belang.

5.1.12 – Op weg naar slimme mobiliteit

Om te kunnen werken, recreëren en ontmoeten moeten we ons kunnen verplaatsen. De infrastructuur in Nederland biedt ons de mogelijkheid om te verplaatsen via weg, spoor en water. Na jaren van minder files is het filespook weer terug; met de aantrekkende economie zien we dat het verkeer op veel plaatsen vast loopt. Als je op een doordeweekse dag naar je werk of op een zondagmiddag naar familie of vrienden wilt gaan, is de kans groot dat je er veel langer over doet dan gezien het aantal kilometers nodig is. Daarom zijn extra investeringen nodig; niet alleen in de randstad maar ook in de regio.

Naast extra investeringen gaan wij ons komende jaren inzetten voor slimme mobiliteit. In de nabije toekomst wordt het mogelijk zijn om vijf minuten voor vertrek te bepalen hoe we naar onze plaats van bestemming reizen. We kiezen een combinatie van vervoersvormen die daarbij het beste past. Slim reizen is dus flexibel, effectief en duurzaam. Daarom moeten innovaties en nieuwe technologieën voor mobiliteit volop benut worden.

Veelzijdige mobiliteit is cruciaal bij de verdere ontwikkeling van de Mainports Schiphol en de Rotterdamse haven. Daar zijn grote kansen om de mobiliteit daar verder te verbeteren. Zo kan de binnenvaart een waardevolle bijdrage leveren aan de verschuiving van vrachtverkeer naar het water.

ProRail, NS en de regionale spoorbedrijven krijgen de ruimte om de prestaties op het spoor verder te verbeteren. Een dure en tijdrovende reorganisatie van de positie van ProRail helpt daar niet bij.

Verdere verbetering van de verkeersveiligheid is van groot belang. Het aantal verkeersdoden en -gewonden kan drastisch omlaag. Het alcoholslotprogramma is daarom noodzakelijk.

5.2 – Investeren in werk, borgen van sociale zekerheid

In een eerlijke economie doet iedereen naar vermogen mee en kan iedereen via werk voor zichzelf en zijn of haar gezin zorgen. Maar een baan staat voor meer dan een goed salaris: werk zorgt voor uitdaging, nieuwe sociale contacten, inspiratie en ontwikkeling. Een vaste aanstelling geeft bovendien vertrouwen en zekerheid in de toekomst. Juist dat vertrouwen staat voor veel mensen op de tocht; door werkloosheid, arbeidsongeschiktheid of een onzeker bestaan in tijdelijke of flexibele contracten.

Wij vinden de zekerheid van een vaste contract belangrijk, zeker nu we zien dat op de arbeidsmarkt een ongelijk speelveld is ontstaan tussen werknemers in vaste dienst en zzp'ers. De eerste betalen voluit mee aan de collectieve voorzieningen van onze verzorgingsstaat, terwijl zzp'ers vaak aanzienlijke fiscale kortingen krijgen zonder mee te betalen aan collectieve regelingen voor ziekte en arbeidsongeschiktheid.

Het ongelijke speelveld wordt verder vergroot door de verplichting dat werkgevers bij ziekte van een vaste werknemer het loon tot twee jaar moeten doorbetalen. Dit is voor kleine ondernemers een (te) groot risico waardoor ze liever geen mensen meer in vaste dienst nemen.

De ongelijkheid tussen vaste en flexibele contracten is een serieus probleem voor de arbeidsmarkt. Een kleine groep zzp'ers geniet van de voordelen van een flexibel contract, maar verpleegkundigen, metselaars of kantoorpersoneel zien hun banen verdwijnen waarna zij als flexwerker hetzelfde werk gaan doen. Deze 'gedwongen' ZZP'ers verliezen meer zekerheden dan ze aan vrijheid winnen.

Om deze ongelijkheid te overbruggen willen we duurzame arbeidsrelaties bevorderen en de doorgesloten flexibilisering keren. Juist in een eerlijke economie is een duurzame relatie tussen werkgever en werknemer een gezamenlijk belang dat bijdraagt aan de wederzijdse betrokkenheid, loyaliteit en productiviteit.

5.2.1 – Eén basisverzekering voor arbeidsongeschiktheid

De eerste stap naar een eerlijke arbeidsmarkt is de introductie van één basisverzekering voor arbeidsongeschiktheid voor *alle* werkenden. Zowel mensen met een vast als met flexcontract dragen daar financieel aan bij en kunnen bij arbeidsongeschiktheid een beroep doen op deze regeling.

5.2.2 – Een betere regeling bij ziekte

De tweede stap is een vernieuwing van de huidige regels bij ziekte. Wij willen de verplichting tot loondoorbetaling bij ziekte voor de werkgevers fors terugbrengen. Voor langere ziekteperiodes komt er een private regeling met publieke waarborgen. Op die manier blijven alle werkenden beschermd en wordt het voor werkgevers aantrekkelijker om mensen vast in dienst te nemen.

5.2.3 – Goed en rechtvaardig ontslagrecht

De aanpassing van de ontslagregels door het huidige kabinet is geen succes gebleken. Het doel was om vaste contracten minder vast te maken en flexibele contracten minder flexibel. Op die manier zouden zowel werkgevers als werknemers profiteren. Maar in de praktijk leidt de aanpassing van het ontslagrecht er juist toe dat bedrijven - vooral in het MKB - mensen geen vast contract meer durven geven.

De maatregel werkt dus averechts en wat ons betreft kan het niet zo zijn de theoretische bescherming tegen ontslag ertoe leidt dat je helemaal geen vaste baan meer krijgt. Daarom willen wij meer ruimte voor de kantonrechter om arbeidscontracten te ontbinden, zodat ondernemers weer sneller kiezen voor een vast contract. Daarnaast moeten er meer mogelijkheden komen voor meerjarige arbeidscontracten, want een vijfjaars-contract is misschien geen vaste baan, maar wel veel beter dan elke twee jaar weer op straat staan.

5.2.4 – Meer banen

Ondanks de aantrekkende economie en de peperdure banenplannen van het huidige kabinet blijft de werkloosheid in Nederland hoog, vooral onder de lage en middeninkomens. Naast onze voorstellen om de impasse op de arbeidsmarkt te doorbreken, kiezen wij voor het enige recept dat echt werkt voor meer banen: het lonend maken van werken en ondernemen, via lagere lasten en minder regels.

5.2.5 – Opkomen voor (arbeids-)gehandicapten en arbeidsongeschikten

Voor de hierboven voorgestelde verlaging van belasting op laagbetaald werk en de substantiële verlaging van de lasten voor werkgevers vragen we als tegenprestatie van de werkgevers een toezegging om het aantal banen voor mensen met een arbeidsbeperking te verhogen. Tegelijk willen we de regelingen waar werkgevers een beroep op kunnen doen wanneer zij mensen met een arbeidsbeperking in dienst nemen - loonkostensubsidie of loondispensatie - versterken en vereenvoudigen. Hierin dient de overheid het goede voorbeeld te geven. Het quotum voor arbeidsgehandicapten wordt afgeschaft.

5.2.6 – Een gelijk Europees speelveld

De open grenzen voor werknemers en diensten in Europa hebben niet alleen voordelen. Op de arbeidsmarkt is sprake van oneerlijke concurrentie door goedkopere arbeidskrachten uit andere lidstaten, die hier ónder de CAO-voorwaarden aan het werk gaan. Dit pakt slecht uit voor werknemers aan de onderkant van de arbeidsmarkt en voor ondernemers die zich wel aan de regels houden.

Wij willen daarom een strengere aanpak van bedrijven die de Europese regels voor het vrije verkeer stelselmatig ontduiken, meer controles en een zwaardere sancties voor overtreders. Het nieuwe kabinet moet zich in Europa sterk maken voor een aanpassing van de zogeheten detacheringsrichtlijn, waarbij de detachering wordt gemaximeerd tot zes maanden en een stapeling van detacheringen onmogelijk wordt gemaakt.

5.2.7 – Korte metten met fraude

Jaarlijks vinden er in Nederland tienduizenden gevallen van uitkeringsfraude plaats. Dat is onverteerbaar voor alle mensen, die de premies voor die uitkeringen bij elkaar sparen. Fraude is diefstal van de gemeenschap. Wij willen dat er meer capaciteit wordt vrijgemaakt voor het opsporen en vervolgen van profiteurs en fraudeurs. Dat kan bovendien helpen om het onderscheid tussen fraude en administratieve fouten bij uitkeringsgerechtigden te zien.

Bij werkelijke fraude dient wat ons betreft ook vaker strafrechtelijke vervolging plaats te vinden.

5.2.8 – Een leven lang leren

Kennis en vaardigheden zijn het kapitaal van de economie van de toekomst. Tegelijk raken zij in deze veranderende wereld sneller verouderd dan ooit tevoren. Daarom moeten we permanent investeren in kennis en vaardigheden. Dat is een opdracht aan werkgevers en werknemers.

Om het leven lang leren vorm en inhoud te geven willen wij de introductie van een individueel leerrecht waar werkgevers en werknemers samen voor sparen. Het wordt daarbij aantrekkelijk om uit de sectorfondsen het individueel leerrecht te financieren en beheren. Het individueel leerrecht geldt voor alle mensen in de beroepsgeschikte leeftijd, ongeacht of iemand werkt of werkzoekend is en ongeacht de contractvorm. Wij geven het leerrecht zo vorm dat lager- en middelbaar geschoolden een voordeel hebben ten opzichte van hoogopgeleiden, omdat zij voordat ze zijn gaan werken minder lang onderwijs hebben genoten.

Voor een leven lang leren
kiezen wij voor een
individueel
scholingsbudget voor
elke werknemer, meer
ruimte voor de
combinatie werk en
scholing en voor de
overdracht van
vakmanschap tussen
jong en oud.

1000

5.3 – Onze pensioenen

Veel ouderen, maar ook veel jongeren maken zich terechte zorgen over hun pensioen. Ons stelsel blijkt minder zeker dan we altijd dachten, ook omdat we allemaal steeds ouder worden. De economische crisis, de bankencrisis en het beleid van de Europese Centrale Bank om de rente zeer laag te houden, hebben grote schade aangericht in het vertrouwen in ons pensioen. In de afgelopen jaren zijn veel pensioenen niet geïndexeerd en voor de komende periode dreigen zelfs kortingen. Dit raakt in het bijzonder onze ouderen, niet alleen financieel maar juist ook emotioneel. Ze voelen zich alleen gelaten, zonder perspectief op herstel.

Om het vertrouwen in het pensioenstelsel te herstellen, moeten we de risico's onder ogen zien en van een passend antwoord voorzien. We willen het goede behouden en het stelsel versterken en toekomstbestendig maken.

5.3.1 – Het goede behouden

Voor ons staat voorop dat ons pensioenstelsel een Nederlandse zaak is en onder geen beding een Europese aangelegenheid. Onze pensioenen zijn opgebouwd door werknemers en werkgevers en alleen zij kunnen hierover beslissen.

In de tweede plaats kiezen wij voor het behoud van de solidariteit tussen generaties als kernwaarde onder ons pensioenstelsel. Hieruit volgt een verplichting voor alle werknemers van een bedrijf of een bedrijfstak om mee te doen aan een pensioenregeling. Daarom kiezen wij ervoor dat ZZP'ers alleen de volledige zelfstandigenaftrek krijgen als zij een minimumbedrag opzij leggen voor hun eigen pensioenvoorziening. Die aftrek was ooit bedoeld om tegemoet te komen aan de extra kosten van het ondernemerschap en dus moet die daar ook aan worden besteed. Dat creëert het broodnodige gelijke speelveld tussen werkenden met verschillende contractvormen. Daarnaast vinden wij dat een pensioen alleen een echt pensioen is als je ook een dekking hebt voor arbeidsongeschiktheid en overlijden. Op die manier delen we met elkaar de risico's, wordt iedereen beschermd bij arbeidsongeschiktheid en overlijden en behoudt iedere werknemer aanspraak op een

pensioen, hoe oud iemand ook wordt. Deze collectiviteit en solidariteit bieden ook een belangrijk schaalvoordeel bij het beleggen.

5.3.2 – Noodzakelijke aanpassingen

De verbetering van het stelsel zit in de keuze voor een meer persoonlijk pensioen waarbij veel beter inzichtelijk is wat iedere deelnemer aan het eind van de rit overhoudt. Dat persoonlijke pensioen is ook overdraagbaar naar een ander fonds, als je van baan verandert. Wij willen meer maatwerk mogelijk maken door voor jongeren die nog een langere spaarperiode voor de boeg hebben meer risico's toe te staan, terwijl bij ouderen juist wordt gekozen voor zekerheid en stabiliteit.

Ook willen we dat het onder voorwaarden mogelijk wordt dat mensen bij uitkering van het pensioen kunnen kiezen in uitgaven voor hun pensioen, het eigen huis of uitgaven voor pensioen en zorg. Tenslotte kunnen pensioenfondsen veel duidelijker communiceren met deelnemers, ook ten aanzien van de eigen kosten.

5.3.3 – De Europese Centrale Bank (ECB) terug naar zijn leest

Wij zijn ronduit bezorgd over de gevolgen van het huidige beleid van de Europese Centrale Bank op ons pensioenstelsel. Per maand koopt de ECB voor 80 miljard aan staatsobligaties en bedrijfsobligaties op. Dat was nooit de bedoeling bij de oprichting van de bank en dit beleid kent enorme risico's en gevolgen, waardoor spaarders en gepensioneerden direct worden geraakt.

Aangezien de Nederlandse pensioenfondsen meer dan de helft van al het pensioenvermogen in de eurozone bezitten wordt juist ons land het hardst getroffen. We moeten deze kwestie in Europa agenderen in een stevig pleidooi om vast te houden aan de bedoeling van het verdrag van Maastricht om geen monetaire financiering toe te staan.

5.4 – Goed en veilig voedsel, duurzame en lonende landbouw

Onze boeren en tuinders leveren een grote bijdrage aan onze eerlijke economie. Zij zorgen voor gezond, veilig en goed voedsel en de mooiste bloemen en planten voor consumenten over de hele wereld. Bovendien spelen zij een belangrijke rol bij het duurzame beheer van natuur en groen in Nederland. Veel boeren en tuinders hebben decennia oude en trotse familiebedrijven die hechten aan waarden als duurzaamheid, goed werkgeverschap en het creëren van waarde voor de samenleving.

Onze land- en tuinbouw is echter ook een innovatieve sector. Wij steunen initiatieven om de productie te vernieuwen zodat de sector nog duurzamer, gezonder en concurrerder wordt. Internationaal stellen wij alles in het werk om de positie van de Nederlandse agrarische en visserijsector te versterken.

5.4.1 – Europa zelfvoorzienend voor voedsel

Innovatie van de hele landbouwsector is hard nodig om op termijn binnen Europa zelfvoorzienend te worden op het gebied van basisvoedsel. Deze doelstelling is ambitieus, maar ook noodzakelijk. Een zelfvoorzienend Europa is minder afhankelijk van landen waar we niet afhankelijk van moeten willen zijn. Bovendien is het duurzamer als voedsel minder afstand hoeft af te leggen tussen producent en consument.

Voor de toekomst van de agrarische sector willen wij een investeringsregeling voor jonge bedrijfsopvolgers zodat jonge ondernemers een eerlijke kans krijgen om een bedrijf te starten of het ouderlijk bedrijf voort te zetten.

5.4.2 – Lokale productenmarkt

Wij geloven niet in de traditionele tegenstelling tussen stad en platteland. Wij zien het platteland als onmisbare producent van het voedsel en het groen voor alle mensen in het dorp en in de stad. Die relatie kan wat ons betreft duidelijker en sterker worden gemarkeerd door meer groen in onze steden te brengen en in elke stad een lokale productenmarkt te organiseren, voor producten uit de eigen regio.

5.4.3 – Stop de onteigening

We moeten ook de groene ruimte buiten de stad beschermen. Daarom zijn wij tegen de onteigening van goede landbouwgrond als middel voor de uitvoering van Europees, nationaal of provinciaal natuurbeleid voor de aanleg van nieuwe natuur. In plaats daarvan kiezen wij voor duurzaam faunabeheer, het duurzaam oogsten uit de natuur en voor een grotere en rendabele betrokkenheid van boeren bij het landschaps- en natuurbeheer.

5.4.4 – Zuinig met zoet water

Voldoende zoet water is één van de grootste strategische uitdagingen van deze eeuw. Wij accepteren verzilting van belangrijke landbouwgebieden niet. In een waterrijk Nederland moet het mogelijk zijn om voldoende zoet water beschikbaar te houden voor de voedselproductie. Dit is gezamenlijke verantwoordelijkheid van overheid en bedrijfsleven. De waarde en betekenis van waterschappen is daarbij enorm.

5.4.5 – Veilig voedsel voor een eerlijke prijs

Nederland behoort tot de kopgroep op het gebied van voedselveiligheid en -kwaliteit. Meer regulering om de nog bestaande excessen tegen te gaan brengt ons niet verder. Wij houden vast aan de ingezette lijn om producenten en sector zelf te laten zorgen voor veilig, schoon en betrouwbaar voedsel. De overheid (NVWA) heeft tot taak om de rotte appels actief op te sporen en hard aan te pakken.

Veilig voedsel vraagt ook om een eerlijke prijs voor de boer, tuinder en visser, die het nu vaak aflegt tegen de groothandel of de supermarkten. Wij willen een voedselscheidsrechter die toeziet op de naleving van een gedragscode voor de retail. Ook wordt het mededingingsrecht aangepast om de bundeling van krachten van ondernemers in de landbouw, tuinbouw en visserij mogelijk te maken.

5.4.6 – Een minister voor landbouw, natuur en voedsel

Al deze voorstellen onderstrepen het cruciale belang van de land- en tuinbouwsector voor onze voedselvoorziening, leefbaarheid en economie. In het huidige kabinet was de sector toegevoegd aan de portefeuille van de staatssecretaris van Economische Zaken, die openlijk erkende 'hier niet voor de boeren te zitten'. Wij zien in een aparte minister voor landbouw, natuur en voedsel de erkenning van het grote belang van deze sector, dat er bovendien toe leidt dat weer in samenhang naar de verschillende vraagstukken wordt gekeken.

5.5 – Solide overheidsfinanciën, eerlijke belastingen

Iedereen weet, dat wie jaar op jaar teveel uitgeeft op enig moment in de problemen komt. Vroeg of laat staan de schuldeisers op de stoep, gevolgd door de deurwaarder. Maar vreemd genoeg lijkt die regel voor de overheid niet te gelden. In de afgelopen jaren heeft het kabinet veel

bezuinigd, maar zijn tegelijk de belastingen voor burgers en bedrijven flink verhoogd. Dat kan en moet anders.

Wij willen niet alleen dat de overheid ons belastinggeld sober, efficiënt en verstandig uitgeeft, maar ook dat de belastingheffing eerlijker en eenvoudiger wordt en meer bijdraagt aan de ontwikkeling van de economie. In die tweede opdracht schiet het huidige stelsel tekort. Door de vele regels, toeslagen en uitzonderingen is het belastingstelsel onoverzichtelijk geworden. Dit leidt tot onnodige bureaucratie en administratieve lasten, tot een belastingdienst die niet meer in staat is om wijzigingen en controles uit te voeren, maar bovenal tot meer mogelijkheden om belasting te ontwijken en te ontduiken. Verder loont werken en ondernemen te weinig, is het aangaan van schulden aantrekkelijker dan sparen en begrijpen werknemers nauwelijks wat ze overhouden als ze bijvoorbeeld extra uren werken.

Een eerlijke economie vraagt om solide overheidsfinanciën, lagere lasten en een eerlijk en overzichtelijk belastingstelsel. Een solide toekomst is een verantwoordelijkheid van ons allemaal.

5.5.1 – Sparen in de vette jaren

Wij willen de toekomst van onze kinderen en kleinkinderen niet belasten met de schulden die wij nu maken. Daarom wordt de staatsschuld stap voor stap teruggebracht. Dat kan als we weer daadwerkelijk trendmatig begroten: in tijden van economische groei dringen we het begrotingstekort waar mogelijk en verstandig terug naar nul, zonder dat we hals over kop moeten bezuinigen, als de groei achterblijft bij de verwachtingen.

Wij willen lange termijnafspraken over trendmatig begroten en het terugdringen van de schuld zonodig verankeren in een wet waarin wordt vastgelegd dat de overheidsuitgaven niet verder mogen stijgen als de tekorten te groot zijn.

5.5.2 – Eenvoudig en rechtvaardig: een sociale vlaktaks

Alle deskundigen zijn het erover eens dat ons belastingstelsel onnodig ingewikkeld en ondoelmatig is. Wij pleiten al jaren voor een eenvoudige en eerlijk belastingstelsel met twee tarieven: een laag tarief voor de lage inkomens en een hoger tarief voor hoge inkomens. Daarbij versimpelen we de huidige wirwar van inkomensschijven, heffingskortingen en aftrekposten die in de praktijk tot veel onduidelijkheid en allerlei onbedoelde effecten leiden.

De lagere belastingdruk die op deze manier ontstaat, leidt tot meer economische groei, en heeft als voordeel dat voor iedereen veel duidelijker is wat hij of zij werkelijk overhoudt van het bruto loon. Bovendien stoppen we door zo'n vlaktaks met het rondpompen van geld.

Belasting moet geheven worden naar draagkracht. Nu wordt een eenverdiener veel zwaarder belast dan een tweeverdiener of een alleenstaande ouder. Dat is onrechtvaardig en zeer ongewenst, zeker wanneer er geen sprake is van een vrijwillige keuze. Daarom willen wij het belastingstelsel meer inrichten naar draagkracht en het daarmee ook minder ingewikkeld maken.

Gelet op de ernstige organisatie- en IT-problemen bij de belastingdienst is de invoering van een dergelijk stelsel op korte termijn niet direct verantwoord en haalbaar. Wij achten een grondige reorganisatie van deze dienst noodzakelijk, voordat we volledige en noodzakelijke hervorming van het belastingstelsel kunnen doorvoeren.

5.5.3 – Lagere lasten voor ondernemers

Ondernemers zijn de motor van een eerlijke economie. Zij zorgen voor groei, werkgelegenheid en innovatie, zij investeren in onze toekomst. Als het goed gaat met onze ondernemers, gaat het goed met ons land. Daarom kiezen wij voor lagere en eenvoudiger lasten voor ondernemers, vooral in het MKB.

5.5.4 – Sparen stimuleren

In een eerlijke economie wordt sparen beloond en te veel lenen juist ontmoedigd. Maar in Nederland werkt het net andersom: we financieren woningen met een lening van 100 procent van de waarde en de belastingdienst bevoordeelt ondernemers die investeringen met een lening financieren ten opzichte van ondernemers die eigen geld inbrengen. Mensen die wel sparen krijgen van de belastingdienst een aanslag gebaseerd op een fictief rendement dat hoger is dan een bank op dit moment uitkeert.

Dat klopt niet. We gaan daarom het reële rendement belasten. Daarop vooruitlopend verlagen wij de belasting op spaargeld.

5.5.5 – Schenken zonder zorgen

Mensen die geld opzij zetten om hun kinderen op een later moment te helpen bij het doen van grote uitgaven voor een studie of de koop van een huis, worden nu gestraft met een extra belasting op de geschonken bedragen.

Wij willen die spaarzaamheid en de mogelijkheid tot schenken juist bevorderen. Daarom willen wij dat de verhoogde vrijstelling van € 100.000,- definitief wordt voor schenkingen met studie of woningbezit als doel. Ook voor grootouders, ooms en tantes en niet-familieleden willen we de mogelijkheden voor schenkingen verruimen.

5.5.6 – Belastingontwijking en fraude tegengaan

In een eerlijke economie draagt iedereen zijn steentje bij via de belastingen. Dat vraagt ook dat we stevig optreden tegen bedrijven en multinationals die met slimme constructies belasting ontwijken of ontduiken.

Europese afspraken moeten ertoe leiden dat deze bedrijven hun ondernemingsactiviteiten daar concentreren waar er daadwerkelijk waarde wordt toegevoegd, en niet langer hun toevlucht zoeken in allerlei belastingparadijzen.

In Nederland kunnen we strenger zijn bij het misbruik van het eigen netwerk van belastingverdragen. We pakken lege brievenbusfirma's aan en verscherpen de controles door de Belastingdienst en het toezicht door de Nederlandsche Bank. Waar nodig scherpen we de regels aan om misbruik tegen te gaan.

Ook kleinere vormen van belastingontduiking door burgers en bedrijven kosten de staat jaarlijks vele miljarden aan inkomsten. Dergelijke praktijken zijn bovendien funest voor de belastingmoraal van al die burgers en ondernemers die wel ieder jaar netjes en eerlijk hun belastingformulier invullen. De aanpak van fraude, witwassen en stelselmatige ontduiking van belastingen vraagt om slimme opsporingsmethoden, meer internationale samenwerking en een scherper toezicht op de zogeheten trustkantoren.

5.5.7 – Gezonde financiële sector

Sinds de financiële crisis zijn de banken nog verre van gezond. Dat is onvoorstelbaar als je

kijkt naar de schade, waar we als samenleving voor hebben opgedraaid. Wij willen dat banken dienstbaar zijn aan de samenleving door eerlijke en simpele producten aan te bieden, door de kredietvoorziening aan het midden en kleinbedrijf weer op gang te brengen en door afstand te nemen van de bonuscultuur. Ook willen wij dat banken in Europa, die zo groot zijn dat ze een systeemcrisis kunnen veroorzaken, hun risicovolle activiteiten staken of afsplitsen om het risico te verkleinen.

5.6 – Naar een evenwichtige woningmarkt, voor kopers én huurders

Juist nu de economie aantrekt, wordt goed zichtbaar dat de woningmarkt niet op orde is. Lange wachtlijsten voor sociale huurwoningen door de te hoge verhuurdersheffing. Veel te weinig huurwoningen in het zogenaamde middensegment. En nog steeds vijfhonderdduizend mensen die met hun inkomen geen recht meer zouden hebben op een sociale huurwoning, maar er wel wonen.

Voor huizenbezitters zijn er grote verschillen in Nederland. In sommige steden is de huizenmarkt alweer overspannen geraakt terwijl op andere plekken mensen nog steeds worstelen met een forse woningschuld, waardoor verhuizen geen optie is. Voor starters zijn de vooruitzichten niet rooskleurig. Waar terecht is gekozen om minder restschuld te financieren en sparen te stimuleren worden starters straks ook geconfronteerd met een studieschuld die zwaar zal drukken op de mogelijkheden om de woningmarkt te betreden. Dit is één van de aanvullende redenen waarom wij het leenstelsel terugdraaien.

Om de woningmarkt weer in beweging te krijgen is het dus nodig om coöperaties weer in staat te stellen huizen te bouwen, de vrije huurmarkt te stimuleren om woningen met een huur tussen de 700 en 900 euro te bouwen en met name rond de grotere steden voldoende koopwoningen beschikbaar te hebben. Oftewel er moet gebouwd gaan worden! Een aparte minister voor Wonen is geen meerwaarde gebleken, die kan weer worden afgeschaft.

5.6.1 – Woningbouwcorporaties belonen voor energiezuinig bouwen

De woningbouwcorporaties blijven werken aan het herstel van vertrouwen van hun huurders en van de samenleving als geheel. Slechte investeringen, buitensporige beloningen en gevaarlijk derivatenbeleid hebben het vertrouwen flink geschaad.

Er is en blijft behoefte aan een sterke corporatiesector dus zetten we volop in op het herstel van vertrouwen. Daarvoor is het nodig dat corporaties meer ruimte krijgen om te blijven investeren in maatschappelijke functies en leefbaarheid, door ruimte te bieden aan bijvoorbeeld gecombineerde functies zoals wonen en centra voor jeugd en gezin. Daarnaast is de opgelegde regelgeving veel te rigide als je kijkt naar de regionale verschillen. In krimpgebieden maar ook in wijken waar marktpartijen niet investeren, moet er ruimte zijn voor corporaties om ook buiten het sociale huursegment, woningen te bouwen om te voldoen aan de lokale woonbehoefte.

Om de woningbouwcorporaties niet verder te beknotten in hun investeringsruimte, en daarmee de wachtlijsten actief te bestrijden, kan de verhuurdersheffing verlaagd worden, op voorwaarde dat de investeringen gericht zijn op het bouwen van, en het renoveren tot, energiezuinige woningen.

5.6.2 – Meer bouwen voor middensegment van de huurmarkt

Om de woningmarkt los te trekken ligt er een forse bouwopgave in het middensegment van de (huur)markt. Dit is nodig om de doorstroom vanuit het lagere segment op gang te brengen. Wij willen dat gemeenten een actievere rol spelen om dit probleem op te lossen, door bij de uitgifte van nieuwe grond vaker de voorwaarden te stellen dat er ook voor de vrije huursector wordt gebouwd. Zo nodig kunnen gemeenten dit stimuleren door lagere grondprijzen te rekenen voor dit soort projecten.

Om het bouwen in het middensegment te realiseren dienen harde afspraken gemaakt te worden in het gemeentelijke woonbeleid. Om gemeenten hiertoe beter in staat te stellen moeten er wettelijke instrumenten komen die het mogelijk maken om bouwen in het middensegment af te dwingen. Ook corporaties krijgen meer ruimte om een vast deel van hun woningbestand voor het middensegment te bestemmen als de markt het niet oppakt.

5.6.3 – Terugdringen van scheefwonen

Wanneer in het middensegment de doorstroom op gang komt door een ruimer aanbod, ontstaat er meer ruimte om de problematiek van scheefwonen aan te pakken. Scheefwonen is een belangrijke oorzaak voor de huidige wachtlijsten in de sociale huursector.

Huurders moeten jaarlijks inzicht geven in hun financiële situatie, zodat kan worden vastgesteld of een woning nog passend is bij het inkomen. Wanneer wordt vastgesteld dat iemands inkomen inmiddels te hoog is voor de betreffende huurwoning dan krijgt de huurder in de eerste plaats een huurverhoging opgelegd die past bij het inkomen.

Gemeenten en corporaties moeten een actievere rol gaan spelen bij het tegengaan van scheefwonen, door te sturen op doorstroming van scheefwoners. Onder meer door stimulerende maatregelen, zoals korting op bouwgrond, voor mensen die een sociale huurwoning achterlaten.

De reeds voorgestelde invoering van tijdelijke huurcontracten in de sociale sector voor bepaalde groepen is daarnaast een belangrijke stap om scheefwonen in de toekomst te voorkomen.

5.6.4 – Starters op de woningmarkt op weg helpen

Het is noodzakelijk dat het voor starters makkelijker wordt om een eerste huis te kopen. Hiervoor dient het landelijk revolverend startersfonds, dat startersleningen kan verstrekken, weer hersteld te worden. Hiermee kan de doorstroming van huur naar koop gestimuleerd worden.

5.6.5 – Minder lenen

Een deel van de huiseigenaren is de afgelopen jaren in de problemen gekomen, omdat de waarde van hun huis fors lager was dan hun hypotheekschuld. Die problemen moeten ons voorzichtiger maken bij het aangaan van grote leningen.

In een ideale situatie leggen mensen ook zelf geld in als zij een woning kopen en hoeven zij niet het volledige aankoopbedrag te lenen. Hiervoor dienen positieve prikkels gecreëerd te worden om met name jongeren en starters met meer eigen middelen in te laten stappen in de woningmarkt. Bouwsparen is hiervoor een effectief middel maar zal fiscaal gestimuleerd moeten worden.

5.6.6 – Suggestie boetevrij aflossen

Zeker nu de hypotheekrente laag is, moeten hypotheekverstrekkers hun klanten actief wijzen op opties die het mogelijk maken dat huizenbezitters profiteren van die lagere rente. Kosten

voor vervroegd aflossen moeten transparant en kostendekkend zijn, extra boetes zijn niet meer toegestaan.

5.6.7 – Wonen en zorg mogelijk maken

Ouderen die langer thuis blijven wonen en op latere leeftijd ook zorg nodig hebben moet in het woonbeleid beter gefaciliteerd worden. Nu zijn zorgwoningen met centrale voorzieningen nog moeilijk te realiseren binnen het huidige huur en puntenbeleid. Hiervoor dient meer ruimte te komen zodat er meer zorgwoningen gebouwd kunnen worden die ook voor ouderen met alleen aow of klein pensioen bereikbaar zijn.

Verklarende woordenlijst

AIVD	Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst
Antisemitisme	Racisme met als mogelijk gevolg discriminatie van Joden
AOW	Algemene Ouderdoms Wet
Bedrijven in breedband	Bedrijven die een snelle verbinding met internet/ netwerk bieden
Checks and balances	Scheiding der machten. Dit is een belangrijk element van de rechtsstaat
Circulaire economie	Een economisch systeem waarin producten en grondstoffen zo veel mogelijk worden hergebruikt
Durfkapitalisten	Organisaties of personen die een lening verstrekken aan een onderneming met een relatief groot risico
Hbo	Hoger beroeps onderwijs
Hedgefunds	Zeer speculatief ingestelde beleggingsfondsen
IS	Islamitische Staat
Leasing and sharing	Materieel inhuren van en delen met buurlanden
Mbo	Middelbaar beroeps onderwijs
Megalomaan	Grootheidswaan
NAVO	Noord Atlantische Verdragsorganisatie
Normbesef	Besef van het bestaan van (fatsoens)regels
NVWA	Nederlandse Voedsel en Warenautoriteit
OV - studentenkaart	Openbaar Vervoer -studentenkaart
Pluriform	Veelvormig, meerdere soorten en stromingen
Respijtzorg	Tijdelijke professionele hulp via de AWBZ wanneer mantelzorgers de gebruikelijke zorg gedurende een korte periode niet kunnen verlenen, bijvoorbeeld doordat zij overbelast zijn. De mantelzorger kan zo even 'op adem komen', om daarna de zorg weer op zich te nemen.
Right to challenge	Recht om uit te dagen
Safe havens	Veilig onderkomen, veilig toevluchtsoord
Sociale dumping	Het voordeel halen uit het feit dat in bepaalde landen de arbeidslonen lager liggen (vanwege lagere sociale lasten), waardoor een handel ontstaat die ten nadele van andere landen wordt bedreven en waardoor eerlijke concurrentie onmogelijk wordt gemaakt
Synthetische drugs	In een laboratorium nagemaakte plantaardige drugs (o.a. paddenstoelen, wiet)
Vmbo	Vorbereidend middelbaar beroepsonderwijs
ZZP	Zelfstandige Zonder Personeel